

บทที่ ๒

พุทธวิธีในการสอน

ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรืองมาโดยตลอด ก็ด้วยพุทธวิธีการสอนอันเนื่องมาจาก องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยพระบุคลิกภาพอันหาที่เปรียบมิได้ของพระองค์ ตลอดจนในหมู่เริยสาวกทั้งหลายที่พากันเจริญรอยตามแบบอย่างขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แยกย้ายไปเผยแผ่พุทธธรรมตามแคว้นแคว้นและชุมชนต่างๆ จนประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเปลี่ยนมานับถือและปฏิบัติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ได้อย่างรวดเร็ว การศึกษาวิจัยในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาพุทธวิธีเกี่ยวกับรูปแบบวิธีการเผยแผ่หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักการสอนพุทธธรรม

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมในด้านการอบรมสอน และได้ทรงประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าให้เห็นด้วยประจักษ์พยานภายนอกก็เป็นเรื่องไม่ยากเพราะเพียงพิจารณาเผินๆ จากเหตุง่าย ๆ^๑ ต่อไปนี้คือ

๑. พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นนักปราชญ์และเต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆอยู่มากมายและแต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความสามารถผู้ที่เข้ามาเผชิญหน้ากับพระพุทธองค์นั้นต่างก็มาดีและมาร้าย แต่พระพุทธองค์ก็สามารถประสพชัยชนะ

๒. คำสอนของพระพุทธองค์ ขัดแย้งกับคำสอนในลัทธิศาสนาเดิมและแย้งกับความเชื่อถือความประพฤติปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้นอย่างสิ้นเชิง

๓. ขอบเขตงานสอนของพระพุทธองค์กว้างขวางมาก ทั้งโดยเทศะและระดับชนในสังคม ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้นทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้ และยอมเป็นศิษย์ของพระองค์นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาถึงสามัญชน

๔. พระพุทธศาสนาเจริญมาได้มานับพันๆ ปีและเจริญแพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่างๆ ได้ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงมีพุทธวิธีในการสอนและพระสงฆ์สาวกผู้สืบทอดพระศาสนา ดังนั้นหลักการสอน และพุทธวิธีการสอนของพระพุทธองค์ที่ทรงสั่งสอนประชาชน จึงมีความยิ่งใหญ่

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธวิธีในการสอน**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

๒.๒ ปรัชญาพื้นฐานในการสอน

หลักการสอนและวิธีการสอน ควรกล่าวถึงปรัชญาที่เป็นพื้นฐานก่อนเพราะสอนของการสอนย่อมดำเนินไปจากจุดเริ่มต้น ตามแนวทาง และสู่จุดหมายตามที่ปรัชญากำหนดให้และเมื่อมองในแง่ปรัชญาการศึกษา พุทธธรรมเป็นเรื่องกว้างขวางพุทธธรรมทั้งหมดเป็นเรื่องของระบบการศึกษาระบบหนึ่ง ในที่นี้ จะกล่าวเฉพาะที่เกี่ยวกับหลักการสอน

ตามหลักการพระพุทธศาสนาถือว่าในชีวิตของมนุษย์นั้นมีความขัดข้องปรวนแปร ความเดือดร้อนลำบาก ความเจ็บปวด ความสูญเสีย ความพลัดพรากและปัญหาชีวิตต่างๆ ซึ่งทางพุทธศาสนาเรียกรวมกันว่าความทุกข์นั้น เป็นสิ่งมีอยู่จริง มนุษย์จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและได้ประสบแน่นอน ไม่ว่ามนุษย์จะต้องการหรือไม่ต้องการ จะยอมรับว่ามีอยู่หรือไม่ยอมรับ หรือแม้จะเพิกเฉยหนีอย่าไรก็ตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ หากมนุษย์ต้องการมีชีวิตอยู่อย่างดีที่สุด มนุษย์จะต้องยอมรับความจริงอันนี้ จะรับรู้สาเหตุและพร้อมที่จะจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นให้ดีที่สุด

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุด คือ ชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกสิ่งทุกอย่างตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้นและ จัดการแก้ไขปัญหานั้นด้วยวิธีที่ถูกต้อง การหลีกเลี่ยงที่จะรับรู้ก็ถือว่าการนิกวาดภาพให้เป็นอย่างที่ดีที่ชอบก็ดี เป็นการปิดตาหรือหลอกตนเองมันไม่ได้ช่วยให้พ้นจากความทุกข์ ไม่เป็นการแก้ไขปัญห และไม่ได้พบความสุขอย่างแท้จริง อย่างน้อยก็เป็นแค่การฝังเอาความกลัว ซึ่งเป็นเชื้อแห่งความทุกข์เอาไว้ในจิตใจอย่างลึกซึ้งด้วยเหตุนี้ สิ่งที่พระพุทธศาสนาสอนเป็นข้อแรกก็คือ ความทุกข์ อันเป็นปัญหาที่มนุษย์พึงรับรู้และจัดการแก้ไขโดยถูกต้องและถือว่าภารกิจของพระพุทธศาสนาและระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนา ก็คือ การช่วยมนุษย์ให้แก้ปัญหของตนได้ ความทุกข์ ความเดือดร้อน และปัญหาชีวิตนานาประการของมนุษย์นั้นเกิดจากต้นเหตุ คือ ความอยาก ความต้องการ ความเห็นแก่ตัว ซึ่งทำให้มนุษย์มีทัศนคติต่อสิ่งต่างๆ เคลื่อนคลาตจากความเป็นจริง และเป็นไปในรูปต่างๆ กันตามระดับความอยากและความยึดของตนต่อสิ่งนั้นๆ เมื่อมีทัศนคติที่เคลื่อนคลาตไปก็ทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในตนเอง และความขัดแย้งระหว่างตนกับผู้อื่น แล้วปฏิบัติหรือจัดการกับสิ่งนั้นๆ ด้วยอำนาจแห่งความอยากและความยึดของตน คือ ไม่จัดการตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลแท้ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเป็นการสร้างปัญหาให้เกิดขึ้นเกิดความขัดข้องขัดแย้งและความทุกข์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ตามระดับของต้นเหตุและขอบเขตของเรื่องที่ปฏิบัติ ต้นเหตุอันเกิดจากการไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่มองเห็นสิ่งนั้นเหมือนตามที่เป็นมีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างไม่ถูกต้อง^๒ ซึ่งเรียกว่าอวิชชา จึงเป็นเหตุให้ไม่จัดการกับสิ่งนั้นๆตามที่มันควรจะเป็นโดยเหตุผลบริสุทธิ์ การที่จะแก้ไขปัญหหรือความทุกข์จึงต้องกำจัดอวิชชาและสร้างวิชชาให้เกิดขึ้นโดยนัยนี้ ภารกิจสำคัญของการศึกษาก็คือ การฝึกอบรมบุคคลให้พัฒนาปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในข้อเท็จจริงและสภาวะ

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวิธีในการสอน*, หน้า ๗ .

ของสิ่งทั้งหลาย มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องปฏิบัติและการกับสิ่งทั้งหลายตามที่ควรจะเป็นเพื่อให้เกิดเป็นประโยชน์ของตน คือ ความมีชีวิตอยู่อย่างสำเร็จผลดีที่สุดมีจิตใจเป็นอิสระมีสุขภาพจิตสมบูรณ์ และประโยชน์ผู้อื่น คือ สามารถช่วยสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่ชนทั้งหลายที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้จากข้อความที่กล่าวมา มีข้อที่ควรกำหนด คือ

๑. ภารกิจที่สำคัญของการศึกษาได้แก่ การช่วยให้บุคคลเกิดทัศนคติที่ถูกต้อง คือ การรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นและสามารถจัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามที่ควรจะเป็นให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคมไม่ให้ให้มองเห็นและจัดการสิ่งทั้งหลายตามอำนาจกิเลสตัณหา

๒. ทัศนคติที่ถูกต้อง และความสามารถจัดการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นได้ด้วยการพัฒนาปัญญา และปัญญาเป็นความรู้ความเข้าใจที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลนั่นเองเท่านั้นผู้อื่นจะนำมายืดเยียดให้หรือบังคับให้รับเข้าไว้ไม่ได้

๓. ในเมื่อปัญญาต้องเกิดจากความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นในตัวบุคคลเอง ภารกิจของผู้สอนและการให้การศึกษาทั้งหลายจึงเป็นเพียงผู้ชี้ทางหรืออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนหรือผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรม ดำเนินเข้าสู่ปัญญาสิ่งที่ดีที่สุดที่ผู้สอนที่ดีจะทำได้ก็คือ ตั้งใจช่วยเหลือพยายามสรรหาอุบาย กลวิธี และอุปกรณ์ต่างๆที่จะมาช่วยผู้เรียนให้เข้าถึงปัญญาอย่างได้ผลดีที่สุดอย่างที่สามารถบาลีเรียกว่า เป็นกัลยาณมิตร

๔. โดยเหตุผลเดียวกัน ในระบบการศึกษาเช่นนี้ ผู้เรียนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้สร้างปัญญาให้เกิดแก่ตนเอง จึงต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมและได้ลงมือกระทำให้มากที่สุดเท่าที่จะช่วยให้ตัวเองเกิดปัญญานั้นขึ้นได้และโดยนัยนี้ ความสามารถ ความถนัด อุปนิสัยต่างๆ ของผู้เรียนจึงเป็นสิ่งที่ผู้สอนจะต้องคำนึงอย่างสำคัญเพื่อจัดสภาพการเรียนอย่างได้ผลดีที่สุด

๕. ในเมื่อปัญญาเป็นยัตเยียดบังคับให้รับเอาไม่ได้การเรียนการสอนจึงต้องใช้วิธีการแห่งปัญญา คือผู้เรียนต้องเป็นอิสระในการใช้ความคิด และในการที่จะซักถามโต้ตอบสืบเสาะค้นหาความจริงต่างๆให้ได้รับความรู้ความเข้าใจขึ้นในตนเองในระบบการศึกษาแบบนี้จึงมีการปฏิบัติอย่าง “กาลามสูตร” ไม่มีการบังคับให้เชื่อความเชื่อหรือความศรัทธาในการศึกษานี้ หมายถึงความเชื่อมั่นในหลักการ วิธีการและสมมติฐานต่างๆที่ตนได้ตั้งขึ้น โดยมีเหตุผลเป็นฐานรองรับอย่างเพียงพอแล้วว่าจะทำให้ดำเนินการไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริงและเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ไปสู่จุดหมายได้อย่างแท้จริงและเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ต่อไปตามลำดับในระหว่างดำเนินไปสู่เป้าหมายนั้น^๓ วางเป็นข้อสรุปที่เกี่ยวกับการสอนได้ดังนี้

๑. ปัญญาเป็นสิ่งสร้างสรรค์ขึ้นภายในตัวผู้เรียนเอง

^๓ แสง จันทรงาม, **วิธีสอนของพระพุทธเจ้า**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๓.

๒. ผู้สอนทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตร ช่วยชี้แนะทางการเรียน ไม่ถือตัวไม่หยิ่งโส
๓. วิธีสอน อูบาย และกลวิธีต่างๆ เป็นสื่อหรือเป็นเครื่องผ่อนแรงการเรียนการสอน
๔. อิสระภาพในทางความคิด เป็นอุปกรณ์ที่สำคัญในการสร้างปัญญา

อนึ่ง โดยที่ปัญญาเป็นส่วนสำคัญยิ่งในระบบการศึกษานี้เช่นที่กล่าวมาแล้ว จึงสมควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับกับเรื่องปัญญาที่มักแปลกกันว่า ความรู้ ไว้เพื่อกันความสับสนสับสนเล็กน้อยความรู้ในที่นี้ ควรแยกเป็นสองประเภทคือ

๑. สุตะ คือ ความรู้ที่เกิดจากการสดับรับฟัง หรือการเล่าเรียนอ่านรับถ่ายทอดจากแหล่งความรู้อื่นการสั่งสมความรู้ประเภทนี้ไว้ได้มาก เรียกว่าพหุสัจจะ แปลว่าความเป็นพหุสูตร คือ ความเป็นผู้คงแก่เรียนหรือได้เรียนรู้มากเป็นความรู้ประเภทประมวลหรือรวบรวมสิ่งอันจะพึงรู้ซึ่งถือว่าเป็นคุณสมบัติที่ดีของบุคคลอย่างหนึ่งเป็นอุปกรณ์สำหรับนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆได้มากแต่ไม่ถือเป็นองค์ธรรมแก่นในระบบการศึกษา

๒. ปัญญา คือ ความรู้ประเภทเข้าใจสภาวะรู้คิดรู้เลือกตัด วิจัย และรู้ที่จะจัดการ เป็นความรู้ประเภทที่มุ่งหมายและเป็นส่วนสำคัญในระบบการศึกษานี้ปัญญามีไวพจน์มากมาย เช่น ญาณ วิชา ปริญา ปฏิสัมภิยา วิปัสสนา สัมมาทฐิ เป็นต้น ซึ่งแสดงถึงความหมายในแง่ต่างๆ และชั้นต่างๆ ของปัญญานั้นเองสิ่งที่ควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่งได้แก่ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชา อาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์เป็นต้นการสอนวิชาประเภทนี้หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริงการสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการทำให้ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพหุสัจจะเป็นใหญ่ ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องด้วยคุณค่าในทางความประพฤติปฏิบัติโดยเฉพาะวิชาทางศีลธรรม และจริยธรรมทั่วไปการสอนที่จะได้ผลดีนอกจากทำให้เกิดความเข้าใจแล้วจะต้องให้เกิดความรู้สึกรับรู้เห็นคุณค่าและความสำคัญจนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย

สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมากและมักทำได้ยากกว่าผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียวยิ่งในงานประดิษฐ์พระศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วยวิธีการแห่งปัญญาด้วยแล้วก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก

ฉะนั้น การพิจารณาหลักการสอนของพระพุทธเจ้าจึงจะเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของผู้สอนไปเลยทีเดียว^๔

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

๒.๓ หลักการสอนตามแนวพุทธจริยา

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้าที่ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกและทรงแสดงออกในพุทธกิจหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ชี้ให้เห็นได้ชัดว่าวันเวลาที่ผ่านไปในแต่ละวันประไปเพื่อประโยชน์สุขของคนอื่นๆ ทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษและการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นไปเพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาเป็นงานที่ละเอียดและประณีตเพราะทรงมุ่งให้เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่คนและอำนวยผลเป็นความสุข ๓ ประการดังกล่าวแล้วจึงมีภารกิจหลักที่เรียกว่า พุทธกิจในแต่ละวันเพื่อบำเพ็ญจริยา ๓ ประการดังนี้^๕

๑. โลกัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นสมาชิกคนหนึ่ง ของสังคมโลกความสำเร็จในจริยาวัตรข้อนี้ ทรงอาศัยพุทธกิจตามตารางพุทธกิจ ๕ ประการดังนี้

๑.๑ ปุเรภัตตกิจ พุทธกิจภาคเช้าหรือก่อนภาคฉันอาหารทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาตเพื่อโปรดสัตว์โลกผู้ต้องการบุญสวดยเสร็จแล้วทรงแสดงธรรมะโปรดประชาชนในที่นั้นๆ แล้วเสด็จกลับไปยังอารามและรอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วเสด็จเข้าสู่พระคันธกุฎี

๑.๒ ปัจฉาภัตตกิจ พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหารแบ่งเป็น ๓ ระยะคือระยะที่หนึ่ง ทรงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีทรงให้โอวาทแก่พระภิกษุสงฆ์เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระพุทธองค์เสด็จกลับพระคันธกุฎี ระยะที่สอง ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะที่สามทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ ที่มาประชุมในธรรมสถานเพื่อรอฟังธรรม

๑.๓ ปุริยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๑ ของราตรี (ภาคกลางคืน) ภายหลังจากภาคกลางวันแล้วทรงปลุกพระองค์ก่อนจากนั้นพระภิกษุสงฆ์เข้ามาเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหาและทรงประทานโอวาท ตอบปัญหา และให้กรรมฐานแก่พระภิกษุสงฆ์

๑.๔ มัชฌิมยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๒ (ภาคเที่ยงคืน) เมื่อพระภิกษุสงฆ์แยกย้ายไปแล้วทรงใช้ช่วงเวลาที่สองของคืนนั้นๆ ตอบปัญหาที่เหล่าเทวดาเข้ามาทูลถาม

๑.๕ ปัจฉิมยามกิจ พุทธกิจยามที่ ๓ คือเวลาใกล้รุ่งของราตรีแบ่งเป็นสามระยะคือ ระยะที่ ๑. เสด็จเดินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะที่ ๒. เสด็จเข้าพระคันธกุฎีทรงบรรทมสันทะไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะที่ ๓. เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปจะมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษนั้นก็คือทรงตรวจดูสัตว์โลกที่อาจจะรู้ธรรมซึ่งเมื่อพระองค์แสดงแล้วได้รับผลตามสมควรแก่ธรรมนั้นหลักพุทธกิจข้อที่ ๔. ถือว่าเป็นข้อที่สำคัญเพราะเป็นจุดเด่นในการทำงานของพระพุทธเจ้าจนทำให้ผู้ที่เข้ามาศึกษาในพระพุทธศาสนาบางคนมีความรู้สึก ว่าทำไมคนแต่ก่อนเขาบรรลุธรรมกันง่ายเหลือเกินและถ้าศึกษา

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๗.

รายละเอียดแล้วจะพบว่า ไม่มีคำว่าง่าย เพราะนอกจากจะอาศัยวาสนาบารมีของคนเหล่านั้นเป็นฐานอย่างสำคัญแล้วการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นการทำงานภายใต้ระบบโครงสร้างของการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล ประมวลผล และสรุปการแสดงธรรมทุกครั้งแบบอย่างการทำงานของพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่างการทำงานที่เป็นครูได้อย่างดียิ่ง เพราะในการสอนแต่ละครั้ง ทรงเริ่มจากการวิเคราะห์ผู้เรียนกล่าวคือกระบวนการสอนจะเริ่มตามลำดับดังนี้

๑. หลังจากที่คุณคนนั้นๆปรากฏในข่ายพระญาณก็จะทรงรู้ว่าเป็นใครแล้วจะสอนใคร
๒. มีอุปนิสัยบารมีอย่างไร คือวิเคราะห์ประสบการณ์ว่ามีประสบการณ์อะไรบ้าง
๓. จะแสดงธรรมอะไรจึงจะได้ผล
๔. หลักจากแสดงธรรมแล้วผลออกมาจะเป็นอย่างไร คือกำหนดวัตถุประสงค์ว่าจะได้อะไรบ้าง

ด้วยแผนการสอนดังกล่าวการแสดงธรรมทุกครั้งของพระพุทธเจ้าจึงบังเกิดผลเป็นที่น่าอัศจรรย์เพราะได้ทรงจำแนกแยกแยะผู้เรียน คือผู้ที่ฟังธรรมด้วยกระบวนการที่กำหนดไว้เป็นระบบแล้วนอกจากนั้นแล้วการทำงานเผยแผ่ธรรมเพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาก็เพื่อสงเคราะห์ชาวโลก

๒. ญาติัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติทั้งฝ่ายพระพุทธบิดาและฝ่ายพระพุทธานุชาในฐานะที่ทรงเป็นอภิชาตบุตรของราชตระกูลเป็นภารกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานของพระมหากรุณาธิคุณเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าแม้จะอยู่ในฐานะที่เป็นคนของโลกแต่ก็ไม่ทรงละเลยภารกิจในฐานะที่มีพระญาติดังเช่นคนทั่วไปการบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ เช่นการเสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ทรงแนะนำให้พระญาติซึ่งกำลังจะทำสงครามกันได้เข้าใจเหตุผลให้ปรองดองกันได้

๓. พุทธัตถจริยา ทรงบำเพ็ญประโยชน์ในฐานะพระพุทธเจ้า หมายถึง การทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเช่น ทรงวางกฎระเบียบ พระวินัย สำหรับควบคุมความประพฤติของผู้ที่จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตนทรงวางพระองค์ต่อผู้ที่เข้ามาบวชและแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาในฐานะบิดากับบุตร ผู้ปกครองกัลยาณมิตร ศาสดาผู้เอ็นดู เป็นต้น ตามสมควรแก่บุคคลและโอกาสนั้นๆ ดังนั้นพระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นประชากรคนหนึ่งของโลกได้ทำหน้าที่ในฐานะที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้า เป็นภารกิจในฐานะศาสดาของพระพุทธศาสนาทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อพระประยูรญาติและแก่ชาวโลกในฐานะของความเป็นพระพุทธเจ้า ภารกิจที่ศาสดาผู้เอ็นดูจะต้องทำต่อสาวกก็ทรงบำเพ็ญพระพุทธรจริยาวัตรข้อนี้ อย่างสมบูรณ์ทรงยืนยันพระองค์ว่าได้ปกปิดอะไรไว้สำหรับ เรื่องความทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และข้อปฏิบัติในการดับทุกข์ พระพุทธเจ้ามีวิธีการพัฒนาปัญญาและปลุกผู้ฟังด้วยวิธีการต่างๆ นั่นเอง

๒.๔ พุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ทางสังคม จาริต ตลอดจนถึงประเพณี ในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกัน ทรงใช้อุปายในการเลือกบุคคล รोजังหะหรือโอกาส วิธีการสอนของพระพุทธองค์ในแต่ละครั้ง จะมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาการสอน ๔ รูปแบบ คือ สันทสนา สมาทปนา สัมปหังสนา และ สมุตเตชนา^๖ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) สันทสนา คือการชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไรก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งเห็นจริงในสิ่งที่สอน ดุจดั่งชี้ให้เห็นด้วยตาตัวเอง ในแต่ละครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบลง จะมีคำสรรเสริญจากผู้ฟังธรรมในตอนท้ายว่า พุทธภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาษิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยาย เปรียบเหมือนหางของทีคว่าแล้ว เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดมิดด้วยว่า ผู้มียอมจักชุกเห็นรูปได้^๗

๒) สมาทปนา คือการชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำก็แนะนำบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า ให้มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนเกิดการยอมรับอยากที่จะลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ ผู้คนที่ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว มีจิตคล้อยตามพระธรรมเทศนา เกิดอุตสาหะอยากปฏิบัติตามในสิ่งที่พระองค์ทรงแสดง เช่น ผู้ที่ได้ฟังทานกถา คือมีวาจาเป็นเครื่องพรรณนาถึงการให้ทาน พรรณนาถึงอานิสงส์ของการให้ทานเองและการชักชวนผู้อื่นในการให้ทานด้วย จะทำให้ได้ทั้งโภคสมบัติและบริวารสมบัติ จึงพยายามชวนชวาทกรรมที่จะยังสมบัติทั้งสองนั้นให้สำเร็จได้

๓) สมุตเตชนา คือวิธีการทำเร้าใจให้อาจหาญแก่ว้าว้าว^๘ คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจเข้มแข็งมั่นใจที่จะทำให้สำเร็จลงได้ สู้งานไม่หวั่นไหว ไม่กลัวเหนื่อยและไม่กลัวยาก อีกทั้งคำนึงถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้า เช่น พระจักษุपालเถระได้ตั้งจิตอธิษฐาน ที่จะไม่จำวัดตลอดไตรมาสเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน จนได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมกับการแตกสลายของประสาทตาเมื่อนัยน์ตาของท่านจะแตกไปแล้วท่านก็ได้ทรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา

๔) สัมปหังสนา คือวิธีการปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ การบำรุงจิตใจให้เข้มแข็งเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำ

^๖ ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (บาลี) ๑/๒๒/๑๓, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๒/๑๕.

^๗ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๕๐/๘๕, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕.

^๘ ชุ.ธ. (ไทย) ๑/๒/๑๗.

ให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ เช่น ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตที่บ้านของอุทัยพราหมณ์ พราหมณ์ก็เอาข้าวใส่บาตรถวายแต่พระองค์ได้ตรัสตอบพราหมณ์เป็นคาถาเล่นคำโดยปฏิภาณ สอดแทรกไปด้วยความร่าเริงในธรรม เป็นทำนองเตือนพราหมณ์ไม่ให้ทอดยต่อการทำทาน เพราะการกระทำจะให้ผลได้โดยส่วนมากก็ต้องทำบ่อยๆ^๙

วิธีการสอนเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้ง ๔ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เพื่อปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว เพื่อปลดเปลื้องความประมาท เพื่อปลดเปลื้องความเกียจคร้าน และเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไป การเผยแผ่พุทธธรรมในแต่ละครั้ง ต้องประกอบไปด้วยวิธีการทั้ง ๔ ประการ ดังกล่าวมานี้ คือ ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ ใ้ให้กล้า ปลุกให้ร่าเริงหรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่ล้ากล้า ร่าเริงพุทธวิธีในการสอนพุทธธรรมของพระพุทธเจ้านั้น พระองค์ทรงใช้รูปแบบที่ต่างกัน เพื่อความสะดวกต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนพุทธธรรมของพระพุทธองค์ เบื้องต้นได้ทรงกำหนดรู้ จากตัวของบุคคลนั้นๆ ที่กำลังรับฟังการสอน ถ้าหากว่าบุคคลใดมีระดับสติปัญญาที่น้อย พระองค์ก็จะใช้วิธีสอนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ถ้าผู้มีสติปัญญาแก่กล้าแล้วก็จะปรับใช้อีกวิธี เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญมั่นคง และวางรากฐานแก่พระสาวกได้เป็นแนวทางในประกาศัสสธรรมของพระองค์^{๑๐} นอกจากนี้แล้วพระพุทธเจ้าทรงมีหลักในการสอนที่หลากหลาย ดังจะได้กล่าวต่อไป

๒.๕ คุณสมบัติของบรมครู

คุณสมบัติของผู้สอนตามแนวพุทธศาสตร์สามารถแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือคุณสมบัติที่ปรากฏออกจากภายนอก ได้แก่บุคลิกภาพและคุณสมบัติภายใน ได้แก่ คุณธรรมต่างๆมีดังนี้

๒.๕.๑ บุคลิกภาพ ในด้านบุคลิกภาพจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระวรกายที่สูง่างามพระสุรเสียงไพเราะน่าฟังและพระบุคลิกอันควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆดังนี้

๑. ทรงมีพระลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการและอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการมีพระวรกายที่สูง่างามอย่างที่มีผู้ชมว่า พระสมณโคตม มีพระรูปงาม น่าดู น่าเลื่อมใสมีพระฉวีพรรณผุดผ่องยิ่งนักวรรณะ และพระสรีระดุจดั่งพรหมนำดูน่าชมนักหนา

๒. ทรงมีพระสุรเสียงที่ไพเราะ และตรัสวาจาที่สุภาพสละสลวยอย่างคำคมของจังกิพราหมณ์ที่ว่า “พระสมณโคตม มีวาจาไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำที่งดงาม มีพระวาจาที่สุภาพ ไม่มีโทษ

^๙ ดูรายละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๘/๒๐๙-๒๑๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๘/๒๘๖.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๙.

ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อธรรมอย่างชัดเจน”^{๑๑} และคำของอุตรมาณพที่ว่า “พระสุรเสียงที่เปล่งก้องจาก พระโอษฐ์นั้นประกอบด้วยคุณลักษณะ ๘ ประการ คือ แจ่มใส ชัดเจน นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่ พร่า ลึกซึ้ง และกังวาล”^{๑๒} หรือตามลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๙ ว่า “มีพระสุรเสียงดุจพรม ตรัสมี สำเนียงไพเราะดุดังนกการเวก”^{๑๓}

๓. พระพุทธองค์ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาททุกอย่างทั้งงดงาม น่าเลื่อมใส เริ่มตั้งแต่ สมบัติคุณผู้ดีและมารยาทอันเป็นที่ยอมรับของสังคม ตลอดจนพระบุคลิกลักษณะที่เป็นเสน่ห์ทุก ประการและพร้อมไปด้วยความองอาจความสง่างาม ความสงบเยือกเย็น การแสดงธรรมของพระองค์ นอกจากจะแจ่มแจ้งด้วยพระสัจธรรมแล้วยังก่อให้เกิดความรู้สึกเพลิดเพลินสุขใจ ชวนให้อยากฟัง ไกล่ชิดพระองค์อยู่ไม่วาย อย่างคำชมของบุคคลต่างๆ เช่น “นี่ท่านปิงคิยานี มองเห็นสารประโยชน์ อันใด จึงเลื่อมใสพระสมณโคดมถึงเพียงนี้” “ท่านผู้เจริญเปรียบเหมือนบุรุษอันอัมในรสอันเลิศแล้ว ย่อมไม่ปรารถนารสอื่นที่เลว ฉันทิ บุคคลฟังธรรมของพระสมณโคดมพระองค์นั้น โดยลักษณะใดๆ จะ โดยสุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะหรือโดยอัญญุตธรรมก็ดี ย่อมไม่ปรารถนาวาทะของสมณะเป็นอันมาก เหล่าอื่น โดยลักษณะอื่นๆ ฉันทิ”

“เปรียบเทียบบุรุษผู้หิวและอ่อนเพลีย มาได้รวงผึ้ง ก็พึงลิ้มรส ย่อมได้รสแท้แสนชุ่มชื่น ฉันทิ บุคคลฟังธรรมของพระโคดมพระองค์นั้น ย่อมได้รับความดีใจ ปลาบปลื้มใจฉันทิ”

“เปรียบเทียบบุรุษได้ไม้จันทร์เป็นจันทร์เหลืองหรือจันทร์แดงจะสุกกลั่นตรงที่ใดจะเป็น ราก ลำต้น หรือยอด ก็ย่อมได้กลิ่นหอมสนิทเป็นกลิ่นแท้ ฉันทิ บุคคลฟังธรรมของท่านพระสมณโคดมพระองค์นั้น ก็ย่อมได้ปราโมทย์ ได้รับความโสมนัส ฉันทิ”

“เปรียบเทียบเหมือนบุรุษอาพาธ เจ็บป่วย เป็นไข้หนัก นายแพทย์ผู้ฉลาดพึงบำบัดอาพาธเขา ได้ฉับไว ฉันทิ บุคคลฟังธรรมของท่านสมณโคดมพระองค์นั้นแล้วความโศกเศร้าปริเวทนาการ ความ ทุกข์โทมนัสและความคับแค้นใจของเขา ย่อมหมดไป ฉันทิ”

“เปรียบเทียบเหมือน สระใหญ่มีน้ำใส เย็น จืดสนิท น่าเจริญใจ มีท่าราบเรียบ น้ำรินรมย์ บุรุษผู้ร้อนด้วยแสงแดดถูกแผดเผา เหน็ดเหนื่อย หิวกระหาย เดินมาถึงเขาลงไป อาบ ตัมน้ำในสระ นั้น พึงระงับความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อนทั้งปวงได้ ฉันทิบุคคลที่ฟัง ธรรมของพระสมณโคดมพระองค์นั้นแล้วความกระวนกระวาย ความเหน็ดเหนื่อย และความเร่าร้อน ของเขาก็ย่อมระงับปหมดสิ้น ฉันทิ”^{๑๔}

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๕๖/๔๔๕.

^{๑๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๘๙/๕๐๑-๔๐๓.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙/๑๐๕.

^{๑๔} อ.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๑๙๔/๒๔๑.

“ชนทั้งหลายที่พระสมณโคดมทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง เมื่อลุกไปจากที่นั่งก็ยังเหลียว
หลังกลับมาองด้วยไม่อยากจะละจากไป”^{๑๕}

๒.๕.๒ คุณธรรม

พระพุทธคุณในแง่คุณธรรมมีมากไม่อาจแสดงได้ครบทุกนัยจึงเลือกแสดงตามแนวพระ
พุทธคุณ ๓ ประการดังนี้

๒.๕.๒.๑ พระปัญญาธิคุณพระปัญญาธิคุณที่เกี่ยวกับงานสอน จึงยกมาแสดงเพียง ๒
ประการดังนี้

๑) ทศพลญาณ คือ พระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคตที่ทำให้พระองค์สามารถ
บันลือสีหนาทประกาศพระศาสนาให้มั่นคงจะแสดงความหมายที่เป็นพุทธคุณแท้กับความหมายที่
ผู้สอนทั่วไปฟังนำมาใช้ ดังนี้

ทศพลญาณ	ความหมายส่วนที่ผู้สอนทั่วไปพอจะปฏิบัติได้
๑. ฐานฐานญาณ ปรีชาฐานะและฐานะคือรู้จัก กฎธรรมชาติที่เกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่ง ทั้งหลายว่าอะไรเป็นไปได้อะไรเป็นไปไม่ได้และ แค่ไหนเพียงไร ๒. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม สามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่วที่สัมพันธ์กับปัจจัย แวดล้อมต่างๆมองเห็นรายละเอียดและ ความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรม อย่างชัดเจน ๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อ ปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง ทศพลญาณ	๑. มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและขอบเขตของ กฎเกณฑ์และหลักการต่างๆที่เกี่ยวข้องและที่จะ นำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจนตลอดจนขีดขั้น ความสามารถของบุคคลที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับ ต่างๆ ๒. มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพฤติกรรม ต่างๆของมนุษย์เป็นอย่างดี ๓. วิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่างๆ ที่จะนำไปสู่ เป้าหมายที่ต้องการ ความหมายส่วนที่ผู้สอนทั่วไปพอจะปฏิบัติได้
๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอัน ประกอบไปด้วยธาตุต่างๆ เช่น ขันธ์ อายตนะ ธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้เหตุแห่งความ	๔. มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยาและจิตวิทยาอย่าง น้อยให้ทราบองค์ประกอบต่างๆ

^{๑๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๙๘/๔๑๒.

แตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ๕. นานาธมฺมตติกญฺญาน ปริชาหยังฺงูธมฺมตติ(คือรู้ อธิบาย ความโน้มเอียง แนวความสนใจของหมู่ สัตว์ที่เป็นไปต่างๆ กัน ๖. อินทริยโปรปริยัตตญฺญาน ปริชาหยังฺงูความยิ่ง และหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย รู้ว่าสัตว์ นั้นๆมีความคิด ความรู้ ความเข้าใจ มากน้อย เพียงใด ๗. ฌานาทีสังกิเลสาทีญฺญาน ปริชาหยังฺงูเหตุที่จะ ทำให้ฌานวิโมกข์และสมาบัติเสื่อมหรือเจริญ คล่องแคล่วชัดเจนหรือก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญฺญาน ปริชาหยังฺงูระลึก ชาติภพหนหลังได้ ๙. จุตูปปาตญฺญาน ปริชาหยังฺงูรู้จุดและอุบัติของ สัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม ๑๐. อาสวักขยญฺญาน ปริชาหยังฺงูรู้ความสิ้นไปแห่ง อาสวะทั้งหลาย	๕. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านความโน้มเอียง แนวความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติ ๖. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคลในด้านระดับสติปัญญา ความสามารถพร้อมที่จะเรียนรู้ ๗. รู้ปัจจัยต่างๆ ที่เป็นอุปสรรคถ่วงหรือส่งเสริมเพิ่มพูนผลสำเร็จของการเรียนรู้และการฝึกอบรม ในระดับต่างๆ ๘. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน ๙. พิจารณาสังเกตดูผู้เรียนในขณะที่เขามีบทบาท อยู่ในชีวิตจริงภายในกลุ่มชนหรือสังคมสามารถรู้ พฤติกรรมต่างๆ ที่เขาแสดงออกในขณะนั้นๆว่า เป็นผู้มีปัญหาหรือไม่อย่างไร มองเห็นสาเหตุแห่ง ปัญหาเหล่านั้นและ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือแก้ไขได้ทันที ๑๐. รู้ชัดเจนแจ่มแจ้งและแน่ใจว่าผลสัมฤทธิ์ที่เป็นจุดหมายนั้นคืออะไรเป็นอย่างไรและตนเองสามารถกระทำผลสัมฤทธิ์นั้นให้เกิดขึ้นได้จริง^{๑๖}
--	---

๒) ปฏิสัมภิตา คือปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ มีทั่วไปแก่พระมหาสาวกทั้งหลาย ดังนี้

๑. อรรถปฏิสัมภิตา ความเข้าใจในความหมายแจ่มแจ้งของถ้อยความหรือเนื้อธรรมต่างๆสามารถอธิบายแยกแยะออกไปได้โดยพิสดารแม่นยำได้เห็นเหตุใดๆ ก็สามารถคิดเชื่อมโยง แยกกระจายความคิดออกไปล่วงรู้ผลผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้แปลสั้นๆ ว่าปัญญาแตกฉานในอรรถ

^{๑๖} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๒๕/๑๖๖.

๒. ธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจแจ่มแจ้งในถ้อยคำหรือคำอธิบายต่างๆ สามารถจับใจความคำอธิบายโดยพิสดารมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้เมื่อมองเห็นผลต่างๆ ที่ปรากฏก็สามารถสืบสาวกลับไปหาเหตุได้แปลสั้นๆว่า ปัญญาแตกฉานในธรรม

๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา ความรู้แตกฉานในภาษา รู้ภาษาต่างๆและรู้จักใช้ถ้อยคำชี้แจงแสดงอรรถและธรรมให้คนอื่นเข้าใจ และเห็นตามได้แปลสั้นๆว่าปัญญาแตกฉานในนิรุตติ

๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ความมีไหวพริบ สามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการและมีความรู้ความเข้าใจชัดในความรู้อย่างว่ามีแหล่งที่มามีประโยชน์อย่างไรสามารถเชื่อมโยงความรู้ทั้งหลายเข้าด้วยกัน สร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ได้แปลสั้นๆว่า ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

๒.๕.๒.๒ พระวิสุทธิคุณ ความบริสุทธิ์เป็นพระคุณสำคัญยิ่งเช่นกันที่จะทำให้ประชาชนเชื่อถือและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ความบริสุทธิ์อาจมองได้จากลักษณะต่างๆดังนี้

๑. พระองค์เองเป็นผู้บริสุทธิ์พ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวงไม่กระทำความไม่ดีทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ ไม่มีเหตุที่ใครจะยกขึ้นตำหนิได้

๒. ทรงทำได้อย่างที่สอนคือ สอนเขาอย่างไร พระองค์เองก็ทรงประพฤติปฏิบัติอย่างนั้น อย่างพุทธพจน์ที่ว่า ตถาคตพูดอย่างไรทำอย่างนั้นจึงเป็นตัวอย่างที่ดีทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอนได้

๓. ทรงมีความบริสุทธิ์พระทัยในการสอนไม่มีพระทัยเคลือบแฝงด้วยความหวังผลประโยชน์ส่วนตนหรืออามิสตอบแทนใดๆ พระวิสุทธิคุณเหล่านี้จะเห็นได้จากคำสรรเสริญของบุคคลต่างๆ ในสมัยพุทธกาล เช่น พระองค์ตรัสกับนาคิตะ ว่าขออย่าให้เราได้เกี่ยวข้องกับยศเลย และขออย่าให้ยศมาข้องเกี่ยวกับเราด้วย บุคคลผู้ใดไม่ได้โดยง่าย ซึ่งความสุขจากอันเกิดจากเนกขัมมะ สุขอันเกิดจากวิเวก สุขอันเกิดจากความสงบ สุขอันเกิดจากการตรัสรู้ เหมือนอย่างที่เราได้บุคคลผู้นั้นจึงยินดีในความสุขแบบอามม สุขที่เกิดจากลาภสักการะสรรเสริญ”^{๑๗}

“ท่านทั้งหลาย พระตถาคตมีกายสมาจาร วจีสมาจาร มโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจ ที่พระองค์จะต้องปกปิดรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่าขอคนอื่นๆ อย่าได้รู้ความประพฤติชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา ทางใจของเรา”^{๑๘}

ทรงตรัสกับพระโมคคัลลานะว่า เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ จึงปฏิญาณได้ว่าเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่เศร้าหมอง บรรดาสาวกไม่ต้องคอยรักษาเราโดยศีล และเราก็ไม่ต้องคิดหวังสาวกช่วยรักษาเราโดยศีลเรามีอาชีวะบริสุทธิ์ มีธรรมเทศนาบริสุทธิ์ มีไวยากรณ์บริสุทธิ์ มีญาณทัศชนะ

^{๑๗} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๐/๒๘.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๘๓/๑๙๐.

บริสุทธิ...ไม่ต้องคิดหวังสาวกช่วยรักษา (คือช่วยระมัดระวังปกปิดความเสียหายในเรื่องเหล่านั้น)^{๑๙} พวกภิกษุทั้งหลายเคยแสดงความรู้สึกของตนต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าในเรื่องการทรงสั่งสอนธรรมว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่มีดำริในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าสมณโคตมทรงแสดงธรรม เพราะเหตุ (ปรารภ) จีวร บิณฑบาต เสนาสนะหรือเพราะเหตุหวังสุขในการได้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ “พวกข้าพระองค์มีความดำริในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงอนุเคราะห์ ทรงปรารภนาประโยชน์เกื้อกูล อาศัยความกรุณา จึงทรงแสดงธรรม” พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายมีความดำริต่อเราอย่างนี้ ฉะนั้นธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วแก่เธอทั้งหลาย เพื่อ ความรู้ยิ่งเธอทั้งปวงพึงพร้อมเพียงบันเทิงใจ ไม่วิวาท ศึกษาอยู่ในธรรมเหล่านั้นเถิด”^{๒๐}

ใน อุทุมพริกสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นพุทธะ(คือตรัสรู้แล้ว) เอง แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความฝึกพระองค์เป็นผู้สงบระงับแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระองค์เป็นผู้ข้ามพ้นไปได้แล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความข้ามพ้น ทรงเป็นผู้ดับเย็นแล้ว จึงทรงแสดงธรรมเพื่อความดับเย็น เรากล่าวดังนี้ว่า บุรุษผู้เป็นวิญญูชน ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาท เป็นคนตรง จงมาเกิดเราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติอย่างที่ได้รับคำสอนแล้ว จักกระทำให้สำเร็จ ประโยชน์อันยอดเยี่ยม อันเป็นที่ปรารภของกุลบุตรผู้ออกบวช อันเป็นจุดหมายแห่งชาตินี้โดยใช้ เวลา ๗ ปี, ๖ ปี, ๕ ปี, ๔ ปี, ๓ ปี, ๒ ปี, ปีเดียว บ้างก็ ๗ เดือน, ๖ เดือน, ๕ เดือน, ๔ เดือน, ๓-๒-๑ เดือน, กึ่งเดือน, ๗ วัน เท่านั้น หากแต่ว่า อกุศลธรรมทำให้เกิดความเศร้าหมองที่สร้างชาติสร้างภพมี แต่ความเร่าร้อนกระวนกระวาย ให้ผลเป็นทุกข์ ชักนำชาติขรามรณะมาให้เรื่อยไป ซึ่งท่านยังละไม่ได้ นั้นมีอยู่ เราแสดงธรรมก็เพื่อให้กำจัดอกุศลเหล่านี้ได้ เมื่อท่านปฏิบัติตาม สิ่งที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม เสียก็จะถูกกำจัดหมดไปและสิ่งที่เสริมความถูกต้องผ่องแผ้วก็จะพัฒนายิ่งขึ้นไปท่านก็จักได้รู้ยิ่งเห็น จริง ได้บรรลุความบริสุทธิแห่งปัญญา และความไพบูรณ์ด้วยตนเองเสียแต่ในปัจจุบันทีเดียว^{๒๑}

เมื่อครั้งสี่หะเสนาบตีแห่งแคว้นเวสาลี ศิษย์นิครนถนาภบุตร มาเฝ้าทูลถามปัญหา พระพุทธเจ้าและเกิดความเลื่อมใส กล่าวคำปฏิญาณตนเป็นอุบาสก พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนว่าท่าน จงใคร่ครวญให้ดีเสียก่อน การใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงเป็นความดีสำหรับคนผู้มีชื่อเสียงอย่างท่าน ครั้นเมื่อเสนาบตียืนยันว่า เขาเลื่อมใสขอเป็นอุบาสกแน่นอนเสียพระองค์ได้ตรัสว่า “ท่านสี่หะ ตระกูล ของท่านเป็นเหมือนบ่อน้ำของนิครนถนาภบุตรทั้งหลายมาช้านาน(ต่อไปนี้)เมื่อนิครนถนาภบุตรมาหา ท่าน ก็พึงใส่ใจในเรื่องที่จะถวายบิณฑบาตด้วย”^{๒๒}

^{๑๙} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๐๐/๑๒๒.

^{๒๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒/๑๐๘.

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐/๗๘.

^{๒๒} อก.อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑๓/๑๐๒.

เหตุการณ์ลักษณะนี้ ได้เกิดขึ้นแก่อุบาลีคฤหบดีผู้เป็นศิษย์ของนิครนถนาภบุตร เช่นเดียวกันว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าว่าบุคคลเหล่านั้นจะด่าปริภาชโกรธเบียดเบียนกระทบ กระเทียบ ตลาคต ในการประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตลาคตก็ไม่มี ความอาฆาต ไม่มีความโทมนัส ไม่มีจิตยินร้าย ว่า คนเหล่านั้น จะสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตลาคต ในการประกาศจตุราริยสังขันธ์ ตลาคตก็ไม่ดีใจ ไม่เกิดโสมนัส ไม่มีใจเย่อหยิ่งในสักการะเป็นต้นเหล่านั้นนอกจากทรงพระคุณนี้แล้ว ยังทรงสอนภิกษุสาวกไว้ด้วยว่า ภิกษุทั้งหลาย... ธรรมของภิกษุสาวกเช่นไร ไม่บริสุทธ์ ธรรมเทศนาของภิกษุเช่นไร บริสุทธ์” ^{๒๓}

ส่วนภิกษุรูปใด มีความคิดว่า พระธรรมนี้เป็นของตรัสไว้ดีแล้ว เป็นสันติภูมิกะเป็นอกาลิกะ เป็นโอปนยิกะ วิญญูชนพึงรู้ประจักษ์จำเพาะตน ขอให้ชนทั้งหลายฟังธรรมของเรา ครั้นฟังแล้วขอให้เขาเข้าใจธรรม ครั้นเข้าใจชัดแล้ว ขอให้ปฏิบัติให้ได้อย่างนั้น แล้วแสดงธรรมแก่คนอื่น โดยเหตุที่ธรรมนั้นเป็นของดีของถูกต้อง โดยเหตุที่มีความการุณย์ โดยเหตุที่มีความเอื้อเอ็นดู แสดงด้วยอาศัยความอนุเคราะห์ธรรมเทศนาของภิกษุทั้งหลายเช่นนี้ ชื่อว่าบริสุทธ์ ^{๒๔}

๒.๕.๒.๓ พระมหากรุณาธิคุณพระพุทธรองค์ได้อาศัยพระมหากรุณาธิคุณ จึงได้เสด็จออกไปประกาศพระศาสนาโปรดสรรพสัตว์ทำให้พระองค์ ๒ ประการแรกคือ พระปัญญาธิคุณ และพระบริสุทธิคุณเป็นที่ปรากฏและเป็นประโยชน์แก่ชาวโลกอย่างแท้จริง เสด็จไปช่วยเหลือแนะนำสั่งสอนมนุษย์ทั้งที่เป็นกลุ่มชนและเป็นรายบุคคลโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์ พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ พึงเห็นตามคำสรรเสริญและคุณธรรมอื่นๆ ที่แสดงออกพระสมณโคดม ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนพระองค์เอง ไม่ทรงดำริเพื่อเบียดเบียนผู้อื่นไม่ทรงดำริเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย ทรงดำริแก่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่พระองค์ สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งสองฝ่าย และสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง ^{๒๕}

พึงทราบการวางสติ ๓ ประการ ที่พระอริยเจ้าปฏิบัติแล้ว จึงควรเป็นศาสดาสั่งสอนหมู่ชน

๑. ภิกษุทั้งหลาย ศาสดาเป็นผู้อนุเคราะห์ แสวงประโยชน์เกื้อกูล อาศัยเมตตาจึงแสดงธรรมแก่สาวกทั้งหลายว่า สิ่งนี้จะให้ประโยชน์เกื้อกูลแก่พวกเธอ สิ่งนี้จะทำให้ความสุขพวกเธอ แต่เหล่าสาวกของพระศาสดานั้นย่อมไม่ตั้งใจฟัง ไม่เจียะงัดสงสัยสงสัย ไม่ตั้งจิตรับรู้ และประพฤติดุริยคำสอนของศาสดาในกรณีนั้น ตลาคตจะได้รับความยินดีก็หาไม่ได้บังคับ ความพึงพอใจก็หาไม่ ทั้งจะได้ขัดเคืองขุ่นมัวก็หาไม่ ย่อมมีสติสัมปชัญญะดำรงอยู่

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๘/๒๘๖.

^{๒๔} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑๓๐/๔๗๒.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๓๘/๕๘๙.

๒. อีกประการหนึ่งเหล่าสาวกของศาสดานั้น บางพวกก็ไม่ตั้งใจรับรู้...บางพวกยอมตั้งใจฟัง เจียงโสดลงสดับ ตั้งจิตรับรู้ ไม่ประพฤतिकเลือนคลาดจากคำสอนของพระศาสดาในกรณีตลาคตนั้น ได้มีความยินดีก็หาไม่เป็นผู้มีอุเบกขาควมมีสติสัมปชัญญะอยู่

๓. อีกประการหนึ่งเหล่าสาวกของศาสดานั้น(ทั้งหมด)ยอมตั้งใจฟัง เจียงโสดสดับ ตั้งจิตรับรู้ไม่ประพฤतिकเลือนคลาดจากคำสอนของศาสดา ในกรณีนั้น ตลาคตยอมเป็นผู้ชื่นชม บังเกิดความพึงพอใจ แต่ก็หากระหิมเหิมใจไม่ ยังคงมรสติสัมปชัญญะดำรงอยู่^{๒๖}

จากข้อความตอนนี พึงสังเกตว่าความกรุณาที่แสดงออกอย่างได้ผลดีนั้นต้องอาศัยความมีอุเบกขาและสติสัมปชัญญะประกอบด้วยกรณีต่างๆและในกรณีนั้นๆจะต้องเข้าใจความหมายของอุเบกขาอย่างถูกต้องด้วยและต้องมีคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่าคุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ^{๒๗} การแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคแห่งการฝึกอบรม^{๒๘} องค์คุณทั้ง ๗ นี้เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทเจ้าเท่านั้นการที่ทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควรเฉพาะบุคคลๆเช่นนี้ผู้ที่ได้รับการโปรดอาจเป็นบุคคลชั้นสูง ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จโปรดสิงคาลกมาณพผู้ไหว้ทิศ ว่าสิ่งที่สิงคาลกมาณพปฏิบัตินั้นถ้าคนทุกคนนำมาเป็นอย่างใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันยอมทำให้มีความสุข เป็นต้น นอกจากนี้ ทรงใส่พระทัยในสุขทุกข์ของพระภิกษุสงฆ์ เช่น การเสด็จไปเยี่ยมภิกษุอาพาธ^{๒๙} และพยาบาลป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์^{๓๐} ความกรุณาเช่นนี้ เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธาเป็นประโยชน์ในการสอนทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับไม่ต้องใช้การลงโทษและทรงได้รับความเคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดเจนจากคำดำรัสของพระเจ้าประเสนทิโกศล กษัตริย์แคว้นโกศล ที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดจะเห็นได้ว่า พระพุทเจ้ามีพระคุณสมบัติในการสอนอย่างสมบูรณ์ คือทรงสอนที่จริงและเป็นประโยชน์, ทรงเข้าใจสิ่งที่สอนอย่างถ่องแท้สมบูรณ์, ทรงสอนด้วยเมตตามุ่งประโยชน์แก่ผู้รับคำสอนเป็นที่ตั้ง ไม่หวังผลตอบแทน, ทรงทำได้จริงอย่างที่สอนเป็นตัวอย่างที่ดี, ทรงมีบุคลิกภาพโน้มน้าวจิตใจให้ใกล้ชิดสนิทสนมและพึงพอใจได้ความสุขทรงมีหลักการสอนและวิธีสอนยอดเยี่ยม^{๓๑}

^{๒๖} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๖๑๗/๓๔๐.

^{๒๗} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๓๕.

^{๒๘} พึงระลึกฐานของผู้สอนสัมพันธ์กับความตอนนีที่พระพุทเจ้าตรัสไว้ว่า “อกุขาตาโร ตลาคตา แปลว่า ตลาคตเป็นเพียงผู้บอกให้”, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๒๘.

^{๒๙} ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๓๕/๘๙.

^{๓๐} วิ.ม.ห. (ไทย) ๕/๔๐/๑๖๖.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๖-๒๐๘.

๒.๖ หลักการสำคัญในการสอนพุทธธรรม

พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการทั่วไปในการสอนจึงทำให้การสอนประสบความสำเร็จเพราะทรงมีหลักการสำคัญในการวางแผนและการกำหนดแผนการสอน ดังนี้

๒.๖.๑ เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน

เป็นสิ่งที่สำคัญต่อการบวนการอย่างยิ่งการเลือกเนื้อหาให้เหมาะสมกับผู้เรียนจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ เนื้อหาจะต้องไม่ยากเกินไปและต้องสอดคล้องกับความรู้ความสามารถของผู้เรียนและก็ต้องไม่ง่ายเกินไปจนทำให้ผู้เรียนรู้สึกเบื่อหน่ายพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้มีพระปรีชาสามารถในการจำแนกเนื้อหาให้เหมาะสมกับผู้ที่จะสอนเนื้อหาที่พระองค์ทรงสอนสามารถพิจารณาเป็นหลักการได้ดังนี้

๑. การสอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้วไปหาสิ่งที่เข้าใจได้ยากหรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคืออริสัจ ซึ่งทรงเริ่มสอนจากความทุกข์ความเดือดร้อน ปัญหาชีวิตที่คนมองเห็นและประสบอยู่โดยธรรมดารู้เห็นประจักษ์กันอยู่ทุกคนแล้วต่อจากนั้นจึงสาวไปหาเหตุที่ยากลึกซึ้ง และทางแก้ไขต่อไป

๒. การสอนเนื้อหาเรื่องที่ง่ายไปจนถึงยากลงไปตามลำดับขั้นและความต่อเนื่องกันเป็นสายลงไปอย่างที่เรียกว่า สอนแบบอนุพัทพิกถา คือ อนุพัทพิกถา ไตรสิกขา พุทธโอวาท ๓ นอกจากนั้นจะทรงพิจารณาจากความเหมาะสมตามลำดับแห่งภูมิความรู้ของผู้ถามเป็นสำคัญ เพื่อที่จะให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ถาม^{๓๒}

๓. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้^{๓๓} ก็สอนด้วยของจริงให้ผู้เรียนได้ดูได้เห็นได้ฟังเองอย่างที่เราเรียกว่าประสบการณ์ตรง เช่น ทรงสอนพระนันทะที่คิดถึงคู่รักคนงามด้วยการพาไปชมนางฟ้านาง

๔. การสอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง คมอยู่ในเรื่อง มีจุด ไม่วกวน ไม่ไขว้เขว ไม่ออกนอกเรื่องโดยไม่เกี่ยวข้องในเนื้อหา

๕. สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้ อย่างที่เรียกว่า สนิทาน ดังปรากฏในสังคาลสูตร

๖. การสอนเท่าที่จำเป็นพอดี เอาให้เกิดความพอใจให้การเรียนรู้ได้ผลไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก เหมือนพระพุทธเจ้าที่ทรงสอนเท่าที่จำเป็นที่เป็นประโยชน์เท่านั้น ดังที่ทรงตรัสไว้ในสัสสปาวนสูตรว่า ครั้นพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าประดู่ลายใกล้เมืองโกสัมพีได้ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายเล็กน้อยใส่กำพระหัตถ์แล้วตรัสถามพระภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายใน

^{๓๒} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปฎิธกฏาแปล ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗๐.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๗๒/๑๒๙.

พระหัตถ์กับในป่า อันไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่าในป่ามากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งไหนที่พระองค์ตรัสแต่มิได้ทรงสอนก็เหมือนใบประดู่ลายที่อยู่ในป่าส่วนที่ทรงสั่งสอนน้อยเหมือนใบประดู่ลายที่อยู่ในพระหัตถ์ และตรัสแสดงเหตุผลในการที่มิได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ไม่ช่วยให้เกิดความถูกต้องนำไปสู่จุดหมาย คือพระนิพพานได้^{๓๔}

๗. การสอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่จะเรียนรู้และเข้าใจเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาอย่างพุทธพจน์ที่ว่าทรงมีพระเมตตาหาวังประโยชน์แก่สรรพสัตว์ จึงตรัส ๖ ข้อดังนี้^{๓๕}

- ๑) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักของใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
- ๒) คำพูดที่จริง ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
- ๓) คำพูดที่จริงที่ ถูกต้อง เป็นประโยชน์ ไม่เป็นที่รักที่ใจของผู้อื่น (เลือกกาลตรัส)
- ๔) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
- ๕) คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง แต่ไม่เป็นประโยชน์ ถึงเป็นที่รักที่ใจของผู้อื่น (ไม่ตรัส)
- ๖) คำพูดที่จริงที่ ถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่รักที่ใจของผู้อื่น (เลือกกาลตรัส)

ลักษณะของพระพุทธเจ้าเช่นนี้ จึงทรงเป็นกาลวาที สัจวาที ภูตวาที อัตถวาที ธรรมวาที วินนวาที ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ในธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันเพราะฉะนั้น ชาวโลก จึงเรียกว่า “ตถาคโต” ด้วยประการดังนี้^{๓๖}

๒.๖.๒ เกี่ยวกับตัวผู้เรียน

๑. การรู้ คำนึงถึง และสอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคลอย่างในทศพลญาณข้อ ๕ ข้อ ๖ ที่อธิบายมาแล้ว เช่น คำนึงถึงจริต ๖ ได้แก่ ราคะจริต โทสะจริต โมหะจริต สัทธาจริต และวิตกฐานะดับความสามารถของบุคคลอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเมื่อก่อนเสด็จออกประกาศศาสนาว่า “เหล่าสัตว์ที่มีธุลีในดวงตาน้อยก็มี มีมีกิเลสดวงตามากก็มี ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็มี ที่มีอินทรีย์อ่อนก็มี ที่มีอาการดีก็มี ที่มีอาการทรามก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ง่ายก็มี ที่จะสอนให้รู้ได้ยากก็มี บางพวกที่ตระหนกถึงโทษภัยในโลกอยู่ก็มี อุปมาเหมือนดังกออูบล กอปทุม หรือกออุณทริก”^{๓๗} ซึ่งพระพุทธองค์ทรงได้อุปมาว่า มนุษย์เรามีสามจำพวกเปรียบเสมือนกับดอกบัวที่มีสามประเภท คือ บัวที่บานแล้ว คือ พวกที่เข้าใจง่าย, บัวที่กำลังจะพ้นน้ำ คือ พวกที่ต้องสอนอยู่หลายชั้น, บัวที่อยู่ใต้น้ำ

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๕/๗๒/๑๒๙.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีการสอน, หน้า ๓๓-๓๔.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), รู้หลักก่อน แล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๑๑.

^{๓๗} วิมพา. (ไทย) ๔/๙/๔๓.

คือ พวกที่ต้องได้รับการสอนอยู่หลายครั้งหลายหนทั้งจากครูบาอาจารย์ตลอดไปจนถึงเพื่อนสหายด้วย ดังนั้นจึงเปรียบเสมือนดอกบัว ๓ เหล่าขึ้นมาเปรียบ (ตามนัยพระไตรปิฎก) นัยอรรถกถาเทียบกับบุคคล ๔ เหล่า^{๓๘}

๒. ผู้สอนจะต้องคำนึงถึงความพร้อมของผู้เรียน คือความแก่กล้าแห่งอินทรีย์หรือญาณ ที่บาลีเรียกว่า “ปริปากะ” ของผู้เรียนแต่ละบุคคลเป็นรายๆ ไปด้วยในแต่ละคราวหรือเมื่อถึงเวลานั้นๆ เขาควรจะได้เรียนอะไรและเรียนได้แค่ไหนเพียงไรหรือว่าต้องการให้เขารู้จักควรให้เขาเรียนได้หรือยัง เรื่องนี้จะเห็นได้ชัดในพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าทรงคอยพิจารณาปริปากะของบุคคล เช่น คราวหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับหลีกเร้นอยู่ในที่สัถยาคูดำรงอาสวะให้ยิ่งขึ้นไปอีก ครั้นเมื่อเสด็จออกไป บิณฑบาต เสวยเสร็จแล้ว จึงตรัสชวนพระราหุลให้โดยเสด็จไปพักผ่อนกลางวันในป่าอันธวัน เมื่อถึงโคนไม้แห่งหนึ่ง ก็ได้ประทับนั่งลงและทรงสั่งสอนธรรมะด้วยวิธีสนทนา ให้แก่พระราหุลก็ได้บรรลุอรหัตผล^{๓๙} ซึ่งวิธีการนี้ทรงใช้ได้ผลอย่างยิ่งเพราะผู้ที่จะสอนจะต้องรู้ว่าภูมิธรรมของแต่ละบุคคลมีความพร้อมหรือไม่มีมากนักน้อยเพียงใดควรที่จะสอนหรือไม่เพื่อที่การสอนจะเกิดประสิทธิผลมากแก่ผู้ที่จะสอนและผู้ที่ถูกสอนเพื่อไม่ให้เป็นการเสียเวลาโดยเปล่าประโยชน์ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องรู้ระดับผู้เรียนด้วย

๓. การสอนโดยให้ผู้เรียนลงมือกระทำด้วยตนเอง จะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำและได้ผลจริง เช่น ทรงสอนพระจูฬปันถกผู้เฒ่าด้วยการให้น้ำผ้าลูบลำเป็นต้น^{๔๐}

๔. การสอนดำเนินไปในรูปที่ให้ผู้รู้สึกว่าผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริงให้มีการแสวงหาความคิดเห็นโต้ตอบเสรี หลักนี้เป็นข้อสำคัญในวิธีการแห่งปัญญาซึ่งต้องการอิสรภาพในทางความคิด และโดยวิธีเพื่อเข้าถึงความจริงที่ผู้เรียนก็จะรู้สึกว่าตนได้มองเห็นความจริงด้วยตนเองและมีความชัดเจนมั่นใจในตัวเอง หลักการนี้เป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นประจำและมีในรูปการถามตอบ ซึ่งอาจแยกลักษณะการสอนแบบนี้ได้เป็นการล่อให้ผู้เรียนแสดงความคิดเห็นของตนเองออกมา ชี้ข้อคิดให้แก่เขา และส่งเสริมให้เขาได้คิดและให้ผู้เรียนเป็นผู้วินิจฉัยความรู้เอง ผู้สอนเป็นเพียงผู้ที่นำชี้ช่องทางเข้าโดยความรู้ในการนี้ผู้สอนมักกลายเป็นผู้ถามปัญหาแทนที่จะเป็นผู้ตอบ และมีการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบอย่างเสรีแต่มุ่งหาความรู้ไม่ใช่มุ่งแสดงภูมิหรือข่มกัน

^{๓๘} ในพระไตรปิฎกทรงเปรียบสัตว์โลกเหมือนดอกบัว ๓ เหล่า. วินย. (ไทย) ๔/๙/๔๓. คือ ๑. อุณโธ นิมุคโคปสันนี คือดอกบัวที่ยังจมอยู่ในน้ำ ๒. สโมทกั ลูตานิ คือดอกบัวที่โผล่ขึ้นมาเสมอน้ำ ๓. อุทกา อัจจุคมม จิตานี คือดอกบัวที่โผล่ขึ้นมาพ้นน้ำแล้ว, อรรถกถาเปรียบสัตว์โลกเหมือนบัว ๔ เหล่า.

^{๓๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๘๗/๒๕๔.

^{๔๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปฎิฐกถาแปล ภาค ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐.

๕. การเอาใจใส่กับบุคคลที่ควรได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษเป็นรายๆ ไปตามแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์ เช่น เรื่องเด็กหญิงชาวบ้านลูกช่างทุกคนหนึ่งอยากฟังธรรมแต่มีงานม้วนกรอด้ายเร่งอยู่ เมื่อทำเสร็จแล้วจึงได้เดินจากบ้านเอาม้วนด้ายไปส่งบิดาผ่านโรงธรรมก็แวะนั่งฟังธรรมอยู่แถวหลังสุดของที่ประชุมพระพุทธเจ้าก็ยังทรงหันไปเอาพระทัยใส่รับสั่งให้เข้าไปนั่งใกล้ ทักทายปราศรัย และสนทนาให้เกียรติให้เด็กนั้นพูดแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมและทรงเทศนาให้เด็กนั้นได้รับประโยชน์จากการมาฟังธรรม

๖. การช่วยเหลือการเอาใจใส่คนที่ด้อยกว่ามีปัญหา เช่น พระปุตติคตติสสเถระ^{๔๑} ผู้มีกายเปื่อยเน่าจนพระภิกษุทั้งหลายพากันรังเกียจและไม่ยอมดูแล แต่พระองค์เสด็จไปดูแลด้วยพระองค์เอง หรือกรณีที่ทรงสงเคราะห์พระจูฬปันถก^{๔๒} เป็นต้น

๒.๖.๓ เกี่ยวกับตัวผู้สอน

๑. การเริ่มต้นเป็นจุดสำคัญมากในการสอน การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาพระพุทธองค์ทรงมีวิธีการเริ่มต้นที่น่าสนใจมากโดยปกติพระองค์จะไม่ทรงสอนด้วยการเข้าสู่ธรรมอย่างเดียวแต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจดีหรือสนใจอยู่ เช่น เมื่อทรงสนทนากับความทุกข์ก็ทรงเริ่มสนทนาด้วยเรื่องวิธีฝึกช้าง หรือเมื่อทรงพบชาวนา ก็พูดถึงเรื่องการทำนา หรือพบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท หรือเรื่องธรรมะของพราหมณ์บางทีก็ชี้ที่จุดสนใจ หรือเหมือนสะกิดให้สะดุ้งเป็นการปลุกเร้าความสนใจ เช่นเมื่อเทศน์โปรด ชฎิลผู้บูชาไฟ ทรงเริ่มต้นด้วยคำว่า “อะไรๆ ร้อนลูกเป็นไฟหมดแล้ว” ต่อจากนั้นจึงถามและอธิบายต่อไปว่า อะไรร้อน อะไรลูกเป็นไฟ นำเข้าสู่ธรรมะ หรือบางทีก็ใช้เรื่องที่เขาสนใจหรือที่เขารู้นั่นเอง เป็นข้อสนทนาไปโดยตลอด แต่แทรกความหมายทางธรรมให้พวกชฎิลได้เข้าใจในหลักธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงสอนอย่างง่ายดาย

๒. การสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ให้เกิดเครียดเกินไปไม่ให้เกิดความอึดอัดใจและให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีความภูมิใจในตัว เช่น เมื่อพราหมณ์โสณทัณฑะกับคณะไปเฝ้า ท่านโสณทัณฑะครุ่นคิดวิตกอยู่ในใจว่า “ถ้าเราถามปัญหาออกไปหากพระองค์ตรัสว่าพราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ท่านไม่ควรถามอย่างนี้ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้ถ้าสมณโคดมพึงตรัสถามปัญหาเรา ถ้าแม้เราตอบไม่ถูกพระทัย หากพระองค์ตรัสถามว่าพราหมณ์ ปัญหาข้อนี้ไม่ควรตอบอย่างนี้ ที่ถูกควรแก้อย่างนี้ ที่ประชุมก็จะหมิ่นเราได้ ถ้ากระไร ขอให้สมณโคดมถามปัญหาต่อเราในเรื่องไตรเพท

^{๔๑} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปฎิฐกถาแปล ภาค ๒, หน้า ๒๒๒-๒๒๗.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐-๑๓๑.

อันเป็นคำสอนของอาจารย์เราเถิด เราจะตอบให้ถูกพระทัยเลยทีเดียว”^{๔๓} พระพุทธเจ้าทรงทนายใจพราหมณ์ได้ ทรงดำริว่า “โศณทัณฑะนี้ลำบากใจอยู่ถ้าเราพึงถามปัญหาเขาในเรื่องไตรเพทอันเป็นคำสอนของอาจารย์ฝ่ายเขาเองเถิด” แล้วได้ตรัสถามถึงคุณสมบัติของพราหมณ์ที่จะทำให้พราหมณ์สบายใจและรู้สึกภูมิใจที่จะสนทนาต่อไปในเรื่องซึ่งตัวเขาเองถือว่าเขารู้เขาชำนาญอยู่เป็นพิเศษและพระองค์ก็ทรงสามารถชักนำพราหมณ์นั้นเข้าสู่ธรรมของพระองค์ได้ ด้วยการคอยทรงเล็งเลือกป้อนคำถามต่างๆ กับเหล่าพราหมณ์นั้นแล้วคอยสนับสนุนคำตอบของเขาตอนเข้าสู่แนวที่พระองค์ทรงพระประสงค์

๓. สอนโดยมุ่งเนื้อหา คือมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่มุ่งยกตน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ ในสมัยพุทธกาล แม้เมื่อมีผู้มาทูลถามเรื่องคำสอนของเจ้าลัทธิต่างๆ ว่าของใครคนใดผิดใครคนใดถูก พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงตัดสินแต่จะทรงแสดงหลักธรรมให้เขาฟังคือให้เขาคิดพิจารณาตัดสินเอาด้วยตนเอง เช่น คราวหนึ่งพราหมณ์สองคนเข้าไปทูลถามว่า ท่านปุรณกัสสปะ เจ้าลัทธิหนึ่งกับท่านนิครนถนาฏบุตร อีกเจ้าลัทธิหนึ่งต่างก็ปฏิญาณว่าตนเป็นผู้รู้ที่สุดด้วยกัน วาทะเป็นปฏิปักษ์กันใครจริง ใครเท็จ พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า “อย่าเลยพราหมณ์ ข้อที่ทั้งสองนี้ต่างพูดอวดรู้ มีวาทะเป็นปฏิปักษ์กันนั้น ใครจะจริง ใครจะเท็จ พักไว้เถิดเราจะแสดงธรรมให้ท่านทั้งสองฟังขอให้ท่านตั้งใจฟังเถิด”^{๔๔}

๔. การสอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มีความมองเห็นความสำคัญของผู้เรียน และการสั่งสอนไม่ใช่สักแต่ว่าทำ หรือเห็นผู้เรียนโง่เขลาหรือเห็นเป็นชั้นต่ำๆ อย่างพุทธจริยาว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้าแม้ตถาคตจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตย่อมแสดงโดยความเคารพไม่แสดงโดยไม่เคารพ ถ้าแม้จะแสดงแก่อุบาสกอุบาสิกา แก่บุณฺชชนทั้งหลายโดยที่สุดแม้แก่คนขอทานและพรานนกก็ย่อมแสดงโดยความเคารพหาแสดงโดยขาดความเคารพ”^{๔๕}

๕. การใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ชวนให้สบายใจ สละสลวยเข้าใจง่ายตัวอย่างที่ว่า “พระสมณโคตมมีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำได้งดงามมีพระวาจาสุภาพ สละสลวยไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อหาความได้ชัดเจน”^{๔๖}

^{๔๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๘๔/๑๙๔.

^{๔๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓/๓๔.

^{๔๕} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๔๓/๓๕๐.

^{๔๖} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๙๙/๑๐๕.

๒.๗ เป้าหมายการสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าเมื่อทรงตรัสรู้และทรงแสดงธรรมแก่โลกแล้วชื่อว่าทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณและการที่พระองค์ทรงช่วยโลกด้วยความกรุณานั้นก็โดยมีเป้าหมายหลัก ๓ ประการดังนี้

๑. อุตถายะ เพื่อประโยชน์ พระธรรมที่ทรงแสดงแบ่งเป็นประโยชน์ ๓ ระดับดังนี้

๑.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ปัจจุบัน อันอาจอำนวยความสุขให้เกิดขึ้นตามสมควรแก่ฐานะ หน้าที่ อาชีพของเขาเหล่านั้น

๑.๒ สัมปรายิกัตถประโยชน์ในกาลภายหน้า โดยเน้นไปที่ความสุขกายและสบายใจเป็นหลักประโยชน์ระดับนี้สามารถติดตามคนไปได้ในภพชาติต่างๆ

๑.๓ ปรมัตถประโยชน์อย่างสูง เป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาได้แก่ มรรค ผล นิพพานซึ่งคนทุกคนสามารถสัมผัสได้ทั้งในภพนี้และโลกหน้า

๒. หิตายะ เพื่อเกื้อกูล พระธรรมมีลักษณะเกื้อกูลตามสภาพจะเกื้อกูลแก่ใคร่นั้นเป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์กันเป็นรายๆ ไปเหมือนยาซึ่งตามปกติแล้วมีประโยชน์ในการรักษาโลกแต่การที่จะให้ยาอะไรจึงจะเกื้อกูลแก่คนไข้เป็นเรื่องของหมอที่จะต้องพิจารณาเป็นเฉพาะกรณี

๓. สุขายะ เพื่อความสุข ธรรมที่เป็นประโยชน์อันมีลักษณะเกื้อกูลนั้นจะต้องออกผลในรูปแบบของความสุขชั้นต่างๆ เป็นสำคัญพระธรรมที่ทรงสั่งสอนจึงอำนวยความสุขให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรมนั้นๆ

เพื่อให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงมีหลักการในการแสดงธรรมหรืออาการ (พฤติการณ์การสอน) มีในหลักของการสอนอยู่ ๓ ประการดังนี้

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟัง (ผู้เรียน) รู้ยิ่ง เห็นจริงคือในสิ่งที่เขาควรรู้ควรเห็นคือใครมีพื้นฐานทางสติปัญญามีความสามารถและความจำเป็นที่จะรู้เรื่องอะไรพระองค์ก็จะทรงแสดงเรื่องนั้นในแก่เขา(ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ)

๒. ทรงแสดงธรรมอย่างมีเหตุผล คือมีผู้ฟังเมื่อพิจารณาตามไป กำหนดคิดตามไปจะเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงตามนั้นได้

๓. ทรงแสดงธรรมเป็นที่น่าอัศจรรย์กล่าวคือใครก็ตามที่ปฏิบัติตามที่ทรงแสดงไว้ผลก็จะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้นั้นตามสมควรแก่การประพฤติปฏิบัติ

๒.๘ พุทธคุณุโลบายในการสอน

การสอนที่จะประสบความสำเร็จนั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ในการสอนถ้าหากสอนโดยปราศจากยุทธศาสตร์การสอนก็เป็นการยากที่จะประสบความสำเร็จได้พระพุทธเจ้าทรงประสบความสำเร็จในการสอนเนื่องด้วยทรงมีเทคนิคและลีลาในการสอน ใช้เทคนิคและลีลาของพระพุทธองค์มีดังนี้

๒.๘.๑ การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบการสอน

วิธีการนี้เป็นการทำความเข้าใจความหมายแห่งธรรมะได้โดยง่ายยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายและการเล่านิทานประกอบการสอน นั้นจะช่วยให้เข้าใจความหมายได้ง่ายและชัดเจน และช่วยให้จำได้แม่นยำเห็นจริงและเกิดความเพลิดเพลิน อีกทั้งทำให้การเรียนการสอนมีรสยิ่งขึ้น เช่นเมื่อจะอธิบายให้เห็นว่าบุคคลควรพูดแต่คำที่น่าพอใจ ไม่ควรพูดคำที่ไม่น่าพอใจ แม้แต่สัตว์อื่นเขาก็ชอบคำพูดที่น่าพอใจเช่นกัน แล้วก็เล่านิทานชาดกเรื่อง โคนันทวิศาล^{๔๗} เป็นต้น

๒.๘.๒ การใช้อุปมาอุปไมยหรือการเปรียบเทียบ

การใช้อุปมาอุปไมย เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มาก ดังปรากฏในพระไตรปิฎกการสอนแบบนี้ทำให้ผู้เรียนมองเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้นจากข้ออุปมา โดยเฉพาะการแสดงที่ที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่เข้าใจยากให้เข้าใจได้ง่ายและเปรียบเทียบให้เห็นเป็นรูปธรรม เพราะวิธีการแบบการใช้วิธีอุปมาอุปไมยหรือวิธีการเปรียบเทียบนั้นเป็นวิธีการสอนที่สามารถทำให้ผู้เรียนได้เข้าใจในสิ่งที่สอนได้อย่างง่ายดาย ตัวในพระสูตรในหลายพระสูตรได้กล่าวไว้ในเรื่องของการสอนโดยทรงใช้วิธีการนี้ เช่น “ภูเขาศิลาล้วน เป็นแห่งที่บ่มยอไม้ห้วนไหด้วยแรงลม ฉันทิ บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมไม่ห้วนไห เพราะคานินทาและสรรเสริญ ฉันทัน”^{๔๘} “คนผู้เรียนรู้น้อย ย่อมแกล้งเหมือนโคถึกเนื้อของเขาเจริญขึ้น แต่ปัญญาหาเจริญไม่”^{๔๙}

๒.๘.๓ การใช้สื่อธรรมชาติใกล้ตัวในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงใช้สื่อวัสดุอุปกรณ์ธรรมชาติ เป็นส่วนใหญ่ เพราะการจาริกไปเผยแผ่พระศาสนาโดยมากทรงสอนประชาชนตามชนบทและแคว้นต่างๆ ก็ทรงเสด็จไปตัวเปล่าแต่ละระยะทางโดยมากเป็นป่า เขา และเป็นธรรมชาติล้อมรอบตัว วัสดุอุปกรณ์ที่ทรงใช้ เช่น ใบไม้ น้ำ ฟองน้ำ พยับ

^{๔๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๘/๑๒.

^{๔๘} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘๑/๓๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๑/๕๓.

^{๔๙} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๒/๔๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๒/๗๙.

แดด หรือแม้แต่ร่างกายของมนุษย์ หรือซากศพ เป็นต้น เพราะในสมัยพุทธกาลไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาเป็นระบบขึ้นอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์บ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ ตัวอย่างที่ทรงใช้อุปกรณ์การสอนเหมือนกัน โดยทรงใช้เครื่องมือที่อยู่ในกรณีสอนผู้เรียนที่มีอายุน้อยๆ ซึ่งเข้าใจจากวัตถุได้ง่ายกว่านามธรรม บางทีก็ทรงใช้วิธีทายปัญหาซึ่งช่วยให้เกิดความรู้สึกรักสนุกสำหรับเด็ก ดังปรากฏในสามเณรปัญหาความว่า, “อะไรชื่อว่า หนึ่งอะไรชื่อว่า สองอะไรชื่อว่า สามอะไรชื่อว่า สี่”^{๕๐} และในครั้งที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ป่าสีสพวันใกล้เมืองโกสัมพี ทรงสอนภิกษุทั้งหลายโดยใช้ใบประดู่เป็นอุปกรณ์ในการสอน โดยพระองค์ได้ทรงหยิบใบประดู่ลายมาเล็กน้อย แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในป่ากับใบพระหัตถ์ของพระองค์ อย่างที่ไหนดีกว่ากัน^{๕๑}

๒.๘.๔ การทำเป็นตัวอย่าง เป็นทำนองสาธิตให้ดู แบบไม่ต้องกล่าวสอน

การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีสอนที่ใช้ตัวผู้สอนเองเป็นสื่อการสอน กล่าวคือผู้สอนจะต้องปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เป็นแม่พิมพ์ เป็นวิธีที่ได้ผลดีที่สุดโดยเฉพาะการสอนทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม พระพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่างที่ดีแก่พระสาวกทุกหมู่เหล่าหาข้อติเตียนมิได้ วิธีการนั้น พระพุทธเจ้าจะทรงกระทำให้เป็นแบบอย่างในทำนองสาธิตให้เหล่าพระสาวกดูแล้วเหล่าพระสาวกทำตามเช่น เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงพยาบาลภิกษุผู้เป็นไข้สมัยหนึ่ง พระองค์พร้อมด้วยพระอานนท์ตามเสด็จ ขณะจาริกไปตามเสนาสนะที่อยู่ของพระสงฆ์ ทรงเห็นพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นไข้เป็นโรคท้องร่วงนอนจมกองคูดและมูตรของตน และไม่มีผู้พยาบาลดูแล พระพุทธองค์จึงเสด็จเข้าไปหาจัดการทำความสะอาด ให้นอนโดยเรียบบร้อย เสร็จแล้วจึงประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามเรื่องราวที่เกิดขึ้น แล้วทรงตรัสกับพระภิกษุสงฆ์ตอนหนึ่งว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอไม่มีมารดา ไม่มีบิดา ผู้ใดเล่าจะพยาบาลพวกเธอ ถ้าพวกเธอไม่พยาบาลกันเอง ใครเล่าจักพยาบาล ผู้ใดจะอุปัฏฐาก เราขอให้ท่านทั้งหลายพยาบาลภิกษุไข้เถิด^{๕๒}

๒.๘.๕ การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้ในความหมายใหม่

การเล่นภาษาและเล่นคำ เป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ ในข้อนี้ก็เป็นการเล่นแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้า เช่น เมื่อผู้ใดทูลถามมาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นคำร้อยกรองไปทันที บางครั้งผู้มาเฝ้าปรึกษาพระองค์ ด้วยคำพูดต่างๆ ที่

^{๕๐} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๔/๓, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

^{๕๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๑/๓๘๑-๓๘๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๖๕/๑๖๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

รุนแรงมาก พระองค์ยอมรับคำบริภาษเหล่านั้นทั้งหมด แล้วทรงแปลความหมายอธิบายเสียใหม่ให้เป็นเรื่องดีงาม ดังกรณีของเวรัญชพราหมณ์^{๕๓} ที่มากล่าวต่อว่าพระองค์ต่างๆ นานา แทนที่พระองค์จะปฏิเสธคำกล่าวหาเหล่านั้น แต่กลับนำคำกล่าวหามาอธิบายด้วยการใช้ภาษา การเล่นคำ โดยการนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องของพระองค์ เช่น ในข้อกล่าวหาที่พราหมณ์ต่อว่าพระพุทธองค์ว่า “ท่านพระโคตมเป็นคนไม่มีสมบัติ” และสมบัติในความหมายของพราหมณ์ เป็นการกล่าวถึงสมบัติภายนอก อันเป็นเครื่องตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน แต่พระพุทธเจ้าได้ความหมายใหม่ว่า การไม่มีสมบัติ ได้แก่ การละสิ่งที่ทำให้ชีวิตติดอยู่กับวัตถุนั้นๆ เพราะการตัดรากเหง้าแห่งอกุศลทั้งหลายได้ จึงชื่อว่าเป็นคนไร้สมบัติ เพราะการละอกุศลทั้งหลายได้อย่างสิ้นเชิงแล้ว

๒.๘.๖ กุศโลบายเลือกบุคคลและปฏิบัติเป็นรายบุคคล

การรู้จักเลือกผู้ที่จะทรงสอน เป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็วและกว้างไกล ในการเลือกคนที่จะทรงสอน เบื้องแรก ทรงเลือกบุคคลที่มีอุปนิสัยมีกำลังและสติปัญญา มีความสามารถ และมีศรัทธาทำให้การประกาศพระศาสนาของพระองค์นั้นได้ประสบผลสำเร็จอย่างยิ่งและรวดเร็ว อีกทั้งเป็นการยืนยันพระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นอย่างดีด้วย ยกตัวอย่างที่เช่น ภายหลังเมื่อครั้งตรัสรู้ พระองค์ทรงเลือกไปโปรดปัญจวัคคีย์ก่อน เพราะทรงเห็นว่าพวกเขามีพื้นฐานความศรัทธาเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ง่ายต่อการทำความเข้าใจคำสอนของพระองค์ ครั้นเสร็จจากการสั่งสอนปัญจวัคคีย์แล้ว ก็ได้ทรงเสด็จไปโปรด ยสกุลบตรพร้อมทั้งเศรษฐีผู้เป็นบิดาและญาติมิตรเพื่อที่จะได้บุคคลผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการที่จะไปประกาศพระศาสนาให้เผยแผ่ในดินแดนชมพูทวีป ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระพุทธองค์ทรงมีกุศโลบายเลือกคนที่มีความสนใจที่อยากจะฟังทุกสิ่งจึงทรงเลือกที่จะสอนเหล่าปัญจวัคคีย์เสียก่อนเพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าปัญจวัคคีย์และยสกุลบตรนี้จะป็นสาวกที่จะช่วยในการเผยแผ่คำสอนได้อย่างมากมายมหาศาล^{๕๔} ให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบทอดไปในภาคหน้า ก็เพราะกุศโลบายเลือกบุคคลและการปฏิบัติเป็นรายบุคคล

๒.๘.๗ การรู้จักจังหวะและโอกาสในการสอน

วิธีนี้ ก็คือการรอความพร้อมของผู้รับฟังทั้งสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางใจของบุคคลนั้นวิธีการสอนนี้ตัวอย่างเช่น เมื่อผู้เรียนยังไม่มีความพร้อม ผู้สอนก็ต้องมีความอดทน ไม่ชิงหักหาญหรือตึงตังทำ แต่ก็ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะและโอกาสมาถึง ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป ดังตัวอย่างเช่น ในระยะเริ่มแรกของการประกาศ

^{๕๓} วิ.ม. (บาลี) ๑/๒-๑๐/๒-๔, วิ.ม. (ไทย) ๑/๒-๑๐/๒-๔.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๒-๓๑/๑๒-๒๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒-๓๑/๑๘-๔๐.

พระพุทธศาสนา ณ วันมาฆปุรณมี หลังตรัสรู้ ๓ เดือน เมื่อประทับอยู่ ณ เวฬุวัน พระสงฆ์สาวกมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น และเป็นโอกาสอันเหมาะสม พระองค์ก็ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ เป็นการใช้จังหวะและโอกาสให้เกิดประโยชน์

๒.๘.๘ การยืดหยุ่นในการสอน

ในกระบวนการสอน ผู้สอนต้องรู้จักการผ่อนหนักผ่อนเบา ไปตามความเหมาะสมบางครั้งอาจต้องใช้ความรุนแรง บางครั้งอาจใช้วิธีโอนอ่อนผ่อนตาม หรือบางครั้งบางคราวต้องใช้ทั้งสองแบบควบคู่กันไปวิธีการสอนนี้ ถ้าผู้สอนสอนอย่างไม่มีอัตรา ตัดตันทา มานะ ทิฐิเสียให้น้อยที่สุด ก็จะมุ่งไปยังผลสำเร็จในการเรียนรู้เป็นสำคัญสุด แต่จะใช้กลวิธีใดให้การสอนได้ผลดีที่สุด ก็จะทำในทางนั้น ไม่กลัวว่าจะเสียเกียรติ และไม่กลัวที่จะถูกรู้สึกว่าแพ้ บางคราวเมื่อสมควรก็ยอมรับให้ผู้เรียนรู้สึกว่าเขาเก่ง แต่บางคราวสมควรชมก็ชม โอนอ่อนผ่อนตามก็ยอมตาม สมควรขัดก็ขัด สมควรคล้อยก็คล้อย สมควรปลอบก็ปลอบ ดังพระดำรัสว่า “เราฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ด้วยวิธีแบบสุภาพบ้าง วิธีแบบรุนแรงบ้าง วิธีทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรงบ้าง”^{๕๕}

๒.๘.๙ การลงโทษและการชมเชย

การลงโทษนั้น เป็นการลงโทษตัวเอง ซึ่งมีในทางธรรมและวินัย ในทางวินัยนั้นมีบทบัญญัติเหล่านี้ที่ทรงบัญญัติไว้ โดยความเห็นชอบของหมู่สงฆ์ เมื่อมีพระภิกษุรูปใดทำผิดก็ต้องได้รับโทษ โถงถอนความผิดไปตามวิธีการ เพื่อให้สงฆ์ยอมรับเข้าหมู่ เช่น ทรงชมพระนันทกะ ทรงชมพระลูกณณกัฏฐิยะ และพระสุชาติ^{๕๖} ส่วนการชมเชยนั้นก็คือการยกย่อง ซึ่งเป็นการยอมรับในคุณงามความดีของบุคคลนั้น เป็นการให้กำลังใจในการทำคุณงามความดีของผู้นั้น แต่ก็ไม่ถึงกับยกย่องจนทำให้สามารถนำไปชมผู้อื่นได้ทรงชมเชยเพื่อเป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่น ส่วนเรื่องเรื่องทรงดำหนิเตือนพระนันทะ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวันทราบว่าย่านพระนันทะห่อจีวรที่ทุบแล้วทุบอีก หยอดนัยน์ตา และถือบาตรมีสีกาหวาว ไม่สมควรแก่เธอผู้เป็นกุลบุตรบวชด้วยศรัทธา ข้อที่เธอพึงเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร เทียวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้นุ่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และไม่มุ่งหวังในกามอยู่จึงสมควรแก่เธอผู้บวชด้วยศรัทธา^{๕๗}

^{๕๕} อิง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๑๑/๑๒๘-๑๒๙, อิง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๗๐.

^{๕๖} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๙/๓๓๑.

^{๕๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระธัมมปัทมฎกปาฐกถาแปลภาค ๑, หน้า ๑๘๙.

๒.๘.๑๐ กลวิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

วิธีการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าที่เกิดขึ้นบางครั้งคราว ย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไปไม่มีที่สุด การแก้ปัญหาเฉพาะหน้าย่อมอาศัยปฏิภาณ คือ ความสามารถในการประยุกต์หลักวิธีการ และกลวิธีต่างๆ มาใช้ให้เหมาะสม ของเรื่องนั้นๆ และเฉพาะคราวไป อย่างไรก็ตาม การได้เห็นตัวอย่างการแก้ปัญหาเช่นนี้ อาจช่วยให้เกิดความเข้าใจในแนวทางที่จะนำไปใช้ปฏิบัติได้บ้าง^{๕๘} ดังจะเห็นได้ว่าการประกาศพระศาสนาพระพุทธเจ้าก็ทรงประสบปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ตลอดเวลา และทรงแก้ไขสำเร็จไปในรูปต่างๆ กันสามารถสรุปได้ว่าพุทธวิธีการสอนพุทธธรรมในครั้งพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีตประเพณี ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นจะมีความแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รอจังหวะหรือโอกาส เป็นต้น ความสำเร็จของผู้เรียน คือความปรารถนาสูงสุดของผู้สอน พระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยเผยแผ่พระธรรมแก่ชาวโลก ก็ทรงปรารถนาให้มวลมนุษยชาติรู้ธรรมที่ทรงตรัสรู้พระสงฆ์คือผู้นำพระธรรมคำสอนมาสอนต่อ ปรารถนาให้ประชาชนได้รู้และเข้าใจในหลักธรรมของพระพุทธศาสนาครูอาจารย์ทั่วไป ปรารถนาให้ลูกศิษย์ของตนประสบความสำเร็จในเรื่องและสามารถนำความรู้ที่ได้จากการเรียนไปใช้ประกอบสัมมาอาชีพ และดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุขในสังคม แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบ และวิธีการสอนเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับกระบวนการสอน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้กระทำกันหลายในรูปแบบ เช่น การแสดงธรรม การสนทนาธรรม การแนะนำสั่งสอน การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใส และการตอบปัญหาข้อข้องใจสงสัย เป็นต้น พระพุทธเจ้าประธานหลักในการเผยแผ่ให้พระสาวก เพื่อใช้ยึดถือเป็นหลักปฏิบัติในการแสดงธรรม ให้มีเหตุผลต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ ชี้แจงให้เข้าใจ ชัดเจนในแต่ละประเด็นการแสดงธรรมด้วยจิตเมตตา มุ่งที่จะให้ประโยชน์แก่ผู้ฟังอย่างสูงสุด และไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แสดงธรรมโดยไม่ยกตนข่มท่านและไม่เสียดสีข่มผู้อื่น^{๕๙} รูปแบบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล จึงเป็นวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนามาโดยตลอด

๒.๘.๑๑ วิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น

เป็นวิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเป็นการเผยแผ่ให้ง่ายมากยิ่งขึ้นทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้สึกว่าผู้เผยแผ่เป็นเสมือนญาติของตนเองจึงเกิดความเต็มใจที่จะรับฟังพระธรรมเทศนา แต่พระพุทธเจ้าทรงห้ามยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต และทรงปรับอาบัติทุกกฎแก่พระภิกษุผู้

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๑-๖๓.

^{๕๙} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕, อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

แสดงพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤต แต่ทรงอนุญาตในการแสดงธรรมด้วยภาษาของตนเอง^{๖๐} เพราะในสมัยนั้นแต่ละแคว้นต่างก็มีภาษาเป็นของตน แต่ละแคว้นคงใช้ภาษาต่างกัน เสถียร โพธิ์นันทะกล่าวยืนยันว่า “พระพุทธเจ้ามิได้ใช้ภาษามคธในการเผยแผ่ธรรมะภาษาเดียว เหตุผลคือ (๑) ในสมัยนั้น แคว้นต่างๆ มีภาษาเป็นของตัวเอง คงไม่เข้าใจภาษาอื่นมากนัก (๒) ก่อนพระองค์จะออกผนวชพระองค์ได้ศึกษาศิลปวิทยาการมากมาย จึงเป็นไปได้ว่า พระองค์ย่อมรู้และเข้าใจภาษาอื่นได้โดยไม่ต้องสงสัย”^{๖๑} ดังนั้น ประเทศอินเดียในสมัยนั้น จึงมีภาษาใช้มากมาย แต่ละภาษามีอักษรเป็นของตัวเอง^{๖๒} พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษาที่เป็นกลางและมีแบบแผนคือภาษาที่มาจากตระกูลป्राकृत เพราะเป็นภาษาสามัญที่ประชาชนจำนวนมากสามารถเข้าใจความหมาย และเป็นการเปิดโอกาสให้มวลชนทุกระดับชั้นได้มีโอกาสเข้ามาเลื่อมใสศรัทธา ซึ่งในวัฒนธรรมของอินเดียในสมัยนั้นมีเอกลักษณ์ที่สำคัญประกอบด้วย การไม่ยึดมั่นในลัทธิความเชื่อใด ๆ โดยเฉพาะ มีลักษณะเป็นสากลโอบอ้อมไว้ด้วยซึ่งนานาลัทธิความเชื่อเถื่อนและเคารพในปัจเจกบุคคลอีกทั้งผู้คนในสมัยนั้นยังได้นำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของพวกเขา^{๖๓} พระพุทธศาสนาจึงได้แพร่หลายไปสู่มวลชนอย่างรวดเร็วทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกระดับชั้นได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกันและตรงกันข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่จำกัดสิทธิการศึกษาอีกทั้งยังใช้ภาษาสันสกฤตเท่านั้น^{๖๔}

๒.๘.๑๒ วิธีการเข้าหาผู้นำทางศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจ

หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยเริ่มต้นที่ผู้นำทางศาสนา ด้วยการที่เสด็จไปโปรดพราหมณ์ปัญจวัคคีย์ผู้มีจิตใจที่มุ่งมั่นเต็มเปี่ยมด้วยความปรารถนาว่าจักได้บรรลุธรรมตามพระพุทธองค์จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ แล้วหลังจากนั้นทรงเสด็จไปโปรดชฎิล ๓ พี่น้องซึ่งมีบริวาร ๑,๐๐๐ คน โดยชฎิล ๓ พี่น้องนี้เป็นเจ้าลัทธิใหญ่ที่นิยมการบูชาไฟและเป็นที่เคารพนับถือของพระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวแคว้นมคธเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงแสดงธรรม

^{๖๐} ภิกษุเมฆวรรและโกกุวรรทูลขอยกพระพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤต วิ.จุ. (บาลี) ๗/๒๘๕/๔๖-๔๗, วิ.จุ. (ไทย) ๗/๒๘๕/๗๑.

^{๖๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๖๒} กรุณา-เรืองอุไร กุศลาลัย, อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖.

^{๖๓} กรุณา-เรืองอุไร กุศลาลัย, การติวทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^{๖๔} ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา,ปรัชญาตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

เทศนาอาทิตตปริยายสูตรและทรงแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้ชฎิลกลุ่มนี้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนาจนประสบความสำเร็จได้บรรลุธรรมและอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาทั้งหมด^{๖๕} และต่อจากนั้น พระองค์ทรงเสด็จไปหาผู้นำทางการเมือง คือ พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชอาแห่งแคว้นมคธและข้าทาสบริวารพอได้เห็นวาชฎิลสามพี่น้องที่ตนนับถือได้ประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธองค์แล้วก็คลายทิฐิมานะและน้อมใจฟังพระธรรมเทศนาด้วยความเคารพ จนในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาภายหลังพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายวัดเวฬุวันแด่พระสงฆ์โดยมีพระพุทธองค์ทรงเป็นประมุข^{๖๖} นอกจากนี้แล้วพระองค์ยังทรงแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนเหล่าผู้นำทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อสังคมและประเทศชาติด้วยพระองค์เอง เช่น ผู้นำทางเศรษฐกิจที่พระองค์เสด็จไปโปรดคือ ยสกุบุตรพร้อมบิดามารดา ภรรยาและมิตรสหายรวม ๕๔ คน^{๖๗}

ดังนั้นวิธีการเผยแผ่ธรรมะแบบการเข้าหาหัวหน้าผู้เป็นผู้นำทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจเช่นนี้นับเป็นวิธีการที่มีความชาญฉลาดและแยบยลในตัวเป็นอย่างมาก เพราะผู้คนเหล่านี้ต่างมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมอย่างยิ่งทั้งเป็นผู้ที่มีพวกพ้องและบริวารอยู่มาก และเมื่อคนเหล่านี้ได้หันมานับถือศาสนาใด ผู้คนในสังคมนั้นก็มักจะหันมานับถือตามไปด้วย แต่บางครั้งผู้นำศาสนานั้นบางทีอาจจะมีผลสำคัญหรือทรงอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนมากกว่านักปกครอง เพราะนักปกครองมักจะควบคุมประชาชนด้วยอาวุธหรือด้วยอำนาจ ส่วนผู้นำทางศาสนานั้นจะควบคุมประชาชนด้วยธรรมะ ดังนั้นประชาชนจึงมีความมั่นคงเลื่อมใสต่อพระและนักบวช นอกจากความเลื่อมใสศรัทธาแล้วยังช่วยด้านการอำนวยความสะดวกในด้านการทำนุบำรุงพระสงฆ์และพระพุทธศาสนาอย่างดีด้วยการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์เช่น สร้างวัดวาอารามต่างๆ

๒.๘.๑๓ วิธีการปฏิบัติหลักคำสอนของลัทธิศาสนาดั้งเดิม

วิธีการสอนของศาสนาพราหมณ์นับว่าเป็นวิธีการที่เก่าแก่ที่สุดตั้งแต่สมัยพระเวทจนถึงสมัยปัจจุบัน วิธีการศึกษานั้นครูสอนกลุ่มลูกศิษย์ในบ้านของครูเอง^{๖๘} ในยุคพระเวทพิธีบูชาัญญ์ได้รับความนิยมน้อยอย่างแพร่หลาย ซึ่งในยุคนั้นพราหมณ์ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชนในยุคนั้น เมื่อประชาชนเกิดความเดือดร้อนก็พากันไปหาพราหมณ์เพื่อพราหมณ์ให้ช่วยเปลื้องทุกข์ และให้ไถ่บาป เพราะถือว่าพราหมณ์เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่เปรียบเสมือนตัวแทนของพระเจ้าผู้เป็นเจ้า และเป็นผู้สวดบทสวดอันศักดิ์สิทธิ์สรรเสริญเทพ

^{๖๕} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๗-๕๔/๓๒-๔๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๗-๕๔/๔๗-๖๕.

^{๖๖} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๕-๕๙/๔๖-๕๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕-๕๙/๖๕-๗๒.

^{๖๗} ดุรายละเอียดยใน วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๕/๒๐-๒๑, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๓๑-๔๐.

^{๖๘} เอส. ดัตต์, การศึกษาในพระพุทธศาสนา, แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

เจ้า หรือเป็นกวีที่ได้รับการดลบันดาลจากเทพเจ้าให้แต่งบทสวดพระเวท^{๖๙} แต่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีการระบุว่าพวกฤๅษีโคโบราณเป็นผู้ที่แต่งคัมภีร์พระเวท และเป็นปฐมอาจารย์และบูรพาจารย์ผู้สอนคัมภีร์พระเวทให้แก่พวกพราหมณ์^{๗๐} อีกทั้งภาษาในคัมภีร์พระเวทก็เป็นภาษาร้อยกรองเป็นเรื่องของการสรรเสริญเทพเจ้าต่างๆ^{๗๑} ความเชื่อที่สอนกันมาว่าการทำตนให้ลำบากเป็นหนทางแห่งความพ้นทุกข์ เป็นการบำเพ็ญตบะและตบะมีอำนาจวิเศษอยู่เหนืออำนาจพิธีกรรมอื่นใด มีคำกล่าวไว้ว่า “สรวงสวรรค์อยู่บนอากาศ อากาศอยู่เหนือมหาปฐพี มหาปฐพีอยู่เหนือมหาสมุทร มหาสมุทรอยู่เหนือสัจจะ สัจจะอยู่เหนือยัญพิธี และยัญพิธีอยู่เหนือการบำเพ็ญตบะ” ดังนั้นพระพุทธรองค์ทรงชี้ให้เห็นถึงผลเสียหายและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้นทั้งนี้ก็เพราะพิธีกรรมเหล่านั้น ทำให้ผู้คนมัวแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยในภายนอก^{๗๒} อย่างหนึ่งที่ทำให้คนกระหายทะยานและคิดหมกมุ่นในผลประโยชน์ทางวัตถุเพิ่มพูนความเห็นแก่ตน และไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสัตว์ และอีกอย่างหนึ่ง ทำให้คนหวังแต่เรื่องของอนาคต จนไม่คิดปรับปรุงปัจจุบันอย่างหนึ่งจึงทรงสอนให้ประชาชนได้ใช้ปัญญาในการที่จะเชื่อถืออะไรด้วยเหตุผลและปฏิวัดคำสอนเดิมของลัทธิเดิมเพื่อให้รู้แนวทางแห่งความจริง^{๗๓} แล้วทรงกลับสอนโดยเน้นย้ำเรื่องหลักการให้ทาน คือให้เสียสละแบ่งปันและสงเคราะห์กันในสังคม อย่างเช่น ศาสนาพราหมณ์มีข้อบัญญัติทางสังคมหลายในด้านเรื่องวรรณะ ที่กำหนดให้แต่ละวรรณะมีความแตกต่างกันอย่างเด่นชัด และมีการกำหนดให้แต่ละวรรณะยึดถือและปฏิบัติอยู่ในวรรณะของตนเองไม่ให้คบค้าสมาคมกับวรรณะอื่นๆ โดยเฉพาะวรรณะศูทรที่ไม่สามารถมีสิทธิ์ในสังคม และกำหนดให้วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะประเสริฐสูงสุด อันถือได้ว่าเป็นการลิดรอนสิทธิ์ของวรรณะอื่นๆ พระพุทธรองค์ตรัสปฏิเสธแนวคิดดังกล่าวอย่างสิ้นเชิง และทรงสอนว่า “บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่หรือไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่

^{๖๙} Monier Williams, **A Sanskrit English Dictionary**, Revised edition, (USA : Oxford University Press, 1920), p. 226.

^{๗๐} ในคัมภีร์พระไตรปิฎกระบุว่า ฤๅษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ คือ ฤๅษีอัญญะ ฤๅษีวามกะ ฤๅษีวามเทพ ฤๅษีเวสสคามิตตะ ฤๅษีมัตถักิ ฤๅษีอังคีระส ฤๅษีภารทวาชะ ฤๅษีวาเสฏฐะ ฤๅษีกัสสปะ ฤๅษีภคุเป็นผู้แต่งมนตร์ เป็นผู้บอกมนตร์ที่พราหมณ์ทั้งหลายในปัจจุบันนี้ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๒๗/๕๓๗.

^{๗๑} สมัคร บุรวาศ, **พุทธปรัชญา : มองพระพุทธศาสนาด้วยทรรศนะวิทยาศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๖.

^{๗๒} Rhys Davids, **Buddhist India**, 4th ed., (Delhi : Motilal banarasidass, 1970), p. 243, อ้างใน สมิตธิพล เนตรนิมิตร, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, **รายงานวิจัย**, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๓.

^{๗๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรมหรือไม่เป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรม”^{๗๔} มีหมายความว่า คนเราจะดีหรือชั่วมิใช่ชาติตระกูล แต่ขึ้นอยู่กับกรรมของผู้นั้น หากเราทำดีก็เป็นคนดี และหากเราทำชั่วก็เป็นคนชั่วนอกจากนั้นแล้วพระพุทธองค์ยังทรงปฏิเสธทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยคคือการหมกมุ่นในกามสุขกับอัตตกลิมานุโยคคือ การทรมานตนเอง^{๗๕} เพราะพระองค์ทรงเคยปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อนแล้วทรงยืนยันว่าเป็นหนทางที่ผิดไม่ใช่หนทางที่จะนำสัตว์โลกไปสู่ทางบรรลุมรรคได้ และทรงแนะนำให้ดำเนินไปในทางสายกลางอันได้แก่มรรคมืองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางปฏิบัติที่ไม่เข้มงวดและไม่หละหลวมเกินไป ทรงถือว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด

๒.๘.๑๔ วิธีการปฏิรูปคำสอนดั้งเดิม

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาในท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมและลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์จึงทำให้พระพุทธเจ้าต้องมีความเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทางศาสนา ด้วยการมีความมุ่งมั่นที่จะประกาศพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงอย่างรวดเร็ว จึงไม่ทรงหักล้างคำสอนหรือถ้อยคำของศาสนาอื่นอย่างทันที ตัวอย่างเช่น คำสอนเรื่องอิตตาหรือตัวตนที่กล่าวถึงความเป็นอมตะ มีอิสระจากความชั่วร้าย ไม่อยู่ภายใต้การจำกัดของอายุแต่พระองค์ทรงพยายามทำให้กลมกลืนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่รู้ตัวหรือบางทีก็ใช้วิธีการโอนอ่อนผ่อนตาม คำสอนใดถูกต้องจึงถามพระองค์ก็ทรงรับรองว่าถูกต้องดีงามเป็นของสากลโดยธรรมชาติ^{๗๖} คำสอนที่ยังไม่ดีพระพุทธองค์ก็ปรับปรุงให้ดีขึ้นอย่างมีเหตุผล สิ่งที่ดีงามพระองค์ทรงยกย่องเพื่อให้คำสอนนั้นดียิ่งๆ ขึ้นไปเพื่อให้คำสอนนั้นสอดคล้องกับบริบทเดิมที่มีคำสอนอยู่แล้ว^{๗๗} คำสอนของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างไร พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงหักล้าง แต่จะทรงปฏิรูปใหม่นำมาใช้ในทางพระพุทธศาสนาเช่น คำว่า พรหม ทางศาสนาพราหมณ์หมายถึง ผู้สร้างโลก แต่พระองค์ทรงนำเอามาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึง มารดาบิดา^{๗๘}

พระพุทธองค์ทรงอธิบายชี้แจงถึงส่วนดีส่วนบกพร่องของศาสนาพราหมณ์แล้ว ได้นำเสนอหลักการใหม่ที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาแล้ว ขึ้นแทนที่และเผยแผ่หลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงเรื่องธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์และสรรพสิ่ง หลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ กฎไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์ คือความเป็นของไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ความไม่คงที่แน่นอนของสรรพสิ่งเกิดขึ้น

^{๗๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๖๐/๔๕๒-๔๕๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๖๐/๕๘๑.

^{๗๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๘.

^{๗๗} เสถียร โพธิ์นันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

^{๗๘} ดูรายละเอียดในพรหมสูตร อง.จตก (ไทย) ๒๑/๖๓/๑๐๗.

ตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัยที่อาศัยกันเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป และหลักธรรมอริยสัจ ๔ ถือได้ว่าเป็นหลักหัวใจที่สำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กุศลธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในอริยสัจทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงบรรจุธรรมก็ด้วยหลักธรรมข้อนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้นและดับไปอย่างมีเหตุปัจจัย เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงมากที่สุด

๒.๘.๑๕ วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ

วิธีการเป็นวิธีการเผยแผ่ที่ใช้ความสามารถพิเศษเข้ามาช่วยโดยมีจุดประสงค์เพื่อปราบปรามผู้ที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือหรืออยากลงดีให้สิ้นพยุศ การแสดงปาฏิหาริย์นี้ไม่นิยมใช้นักเพราะทรงเล็งเห็นว่าการแสดงฤทธิ์นั้นมีทั้งแง่ดีและไม่ดีในตัวเอง คือผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสก็ยิ่งยกย่องส่งเสริมมากขึ้น ส่วนผู้ที่ไม่เลื่อมใสอาจจะดูหมิ่นว่าการแสดงปาฏิหาริย์แบบนี้ไม่เห็นแปลกอะไรเพราะคนที่เรียนวิชาคันธาร^{๗๙} สามารถทำได้เช่นเดียวกัน และตรัสว่า “เราเล็งเห็นโทษในอิทธิปาฏิหาริย์อย่างนี้ จึงเหนียวหนาย ระอา รังเกียจเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์”^{๘๐} ดังนั้นการแสดงปาฏิหาริย์นั้นจุดประสงค์ของพระพุทธเจ้าเพื่อปราบปรามคนที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือและมีจิตใจและท่าทางอยากลงดี แต่พระพุทธองค์ได้ทรงห้ามใช้วิธีการนี้ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพราะอาจจะก่อให้เกิดผลเสียตามมาได้ ดังนั้นจะมีการใช้วิธีการนี้อย่างจำเป็นแก่พวกที่อยากลงดี แต่วิธีการที่ทรงโปรดและใช้อยู่เสมอคือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์^{๘๑} คือวิธีการสอนอย่างธรรมดาอธิบาย ชี้แจงโต้ตอบกันไปมาโดยไม่ต้องมีการใช้ฤทธิ์เดชเข้ามาช่วยเป็นวิธีที่ทำให้คนเข้าถึงสัจธรรมได้ตามพุทธประสงค์และมีความมั่นคงยืนยาวมาถึงปัจจุบัน

๒.๘.๑๖ การแวะเวียนไปสนทนาแลกเปลี่ยนความเห็น

ในการเสด็จจาริกของพระพุทธองค์นั้นมีจำนวนไม่น้อยที่เสด็จไปยังอารามหรืออาศรมของนักบวชในลัทธิภายนอก และพระสูตรในพระไตรปิฎกจำนวนไม่น้อยที่เกิดจากเหตุการณ์ที่พระพุทธองค์ และพระมหาสาวก แวะเข้าไปหานักบวชนอกศาสนาถึงอารามเพื่อสนทนาแลกเปลี่ยนความเห็นเพื่อเป็นการรอเวลา ดังพระดำริของพระพุทธองค์ในคราวเสด็จเข้าไปหาไปฏฐปาทปริพาชกก่อนเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีความว่า “ยังเข้าเกินไปที่จะเที่ยวบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทางที่ดี เราควรเข้า

^{๗๙} วิชาคันธารี หมายถึง วิชาที่ฤษีคันธาระเป็นผู้ทำ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง วิชาที่เกิดขึ้นในแคว้นคันธาระ ซึ่งมีฤๅษีพยานอยู่มาก ทำให้แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๓๗.

^{๘๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๕.

^{๘๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (บาลี) ๙/๔๘๓-๔๘๖/๒๑๕-๒๑๘, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๓-๔๘๖/๒๑๕-๒๑๖.

ไปหาไปภูฏานพาทปริพาชกในพระราชอุทยานของพระนางมัลลิกาชื่อเอกสาละกะ ที่จัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ”^{๘๒} สรุปว่าการแฉะเวียนไปสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันนั้น ในบางครั้งการสนทนาก็เป็นไปได้ด้วยดี เกิดความเข้าใจและความคุ้นเคยกัน แต่บางครั้งเรื่องที่สนทนาอีกฝ่ายอาจจะไม่เห็นด้วย สิ่งที่ยินยอมปฏิบัติกันทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและฝ่ายนักบวชในลัทธิภายนอก คือเมื่อสนทนาจบแล้วก็จะลุกจากที่นั่งไป แล้วนำคำถามหรือคำสนทนานั้นไปหาคำตอบจากคนอื่นต่อ และบางครั้งพระภิกษุหรืออุบาสกไปแฉะไปสนทนากับปริพาชก หากเรื่องที่สนทนากันนั้น ตนอาจจะไม่เห็นด้วย เมื่อจบการสนทนาแล้วก็ลุกจากมา แล้วนำคำสนทนานั้นมาถามเพื่อรับฟังคำตอบจากพระพุทธเจ้า^{๘๓} วิธีการเช่นนี้ช่วยลดการโต้แย้ง การทะเลาะวิวาทได้มาก

๒.๘.๑๗ การให้เสรีภาพทางปัญญา ไม่บีบบังคับให้ศรัทธา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เชิดชูเสรีภาพในการใช้ปัญญา ไม่ว่าคำสอนนั้นจะเป็นคำสอนของเจ้าลัทธิหรือหรือศาสดาท่านใด ก็แนะนำว่า อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะเชื่อว่าผู้ที่พูดสมควรจะเชื่อถือได้ แต่ชี้ให้ใช้ปัญญาพิจารณา คือไม่ให้ปลงใจเชื่ออะไรง่าย ๆ เมื่อได้ไตร่ตรองด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบจนรู้ด้วยตนเองเท่านั้นว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้ดีเตือน ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ ก็ควรละธรรมเหล่านั้นเสีย อกุศลธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ที่บุคคลถือปฏิบัติบริบูรณ์แล้วย่อมเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข ก็ควรชวนชวนเพิ่มพูนปฏิบัติธรรมเหล่านั้นในคราวที่ส่งพระสาวกออกไปประกาศพระพุทธศาสนาทรงวางหลักการไว้ว่า ให้พระสาวกจาริกไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่อสงเคราะห์แก่ชาวโลก ไม่ได้มุ่งหวังให้คนทั้งโลกหันมานับถือ แต่มุ่งเพื่อประโยชน์แก่เขาอย่างเดียว ส่วนเมื่อเขาฟังธรรมแล้วจะนับถือหรือไม่นับถือเป็นเรื่องของเขา เป็นเรื่องของการใช้สิทธิในการใช้ปัญญา

๒.๘.๑๘ ความมีใจกว้างต่อผู้นับถือศาสนาอื่น

พระอรุณกถาจารย์ได้กล่าวถึงความใจกว้างของพระพุทธศาสนาไว้อีกลักษณะหนึ่ง คือพระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้นักบวชในลัทธิภายนอกได้ประกาศตนเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตโดยไม่ต้องละเพศบรรพชาเดิม เช่น อติตชาติของพระพากุลเถระ ในกาลแห่งพระอโนมทัสสีพุทธเจ้า ท่านได้บวชเป็นฤๅษีบรรลุมานสมาบัติ ได้ฟังธรรมแล้วตั้งอยู่ในสรณะแต่ไม่ละบรรพชาของตน ได้ถวายยาแก้โรคลมในพระอุทรแก่พระพุทธเจ้า และในกาลแห่งพระวิปัสสีพุทธเจ้าท่านได้บวชเป็น

^{๘๒} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๐๗/๑๗๖, ที.สี. (ไทย) ๙/๔๐๗/๑๗๕.

^{๘๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๓/๙๖-๙๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๓/๑๖๘.

ฤาษี ได้ฟังธรรมกถาของพระศาสดาแล้วตั้งอยู่ในสภาวะ แต่ไม่อาจจะบรรพชาของตน ได้ประกอบยา
ถวายหมู่ภิกษุที่อาพาธเพราะเกสรดอกไม้แล้วแฉะเวียนมาเยี่ยมบ้างเป็นครั้งคราว^{๘๔} จะเห็นว่า ถึงแม้
พระพุทธรูปจะออกแบบสังคมสงฆ์หรือ สังฆะ ขึ้นมาก็เพื่อให้เป็นชุมชนที่จะเอื้ออำนวยให้มนุษย์ได้
เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนอย่างเต็มที่ มีพระอุปัชฌาย์อาจารย์ คอยกำกับดูแลการพัฒนาตนของ
สัทธิวิหาริกและอันตวาสิกอย่างเป็นระบบ แต่บางครั้งนักบวชนอกศาสนาบางคนไม่พร้อมจะเข้ามา
เป็นสมาชิกของสังฆะ ถ้าอยากเรียนรู้ธรรมะ ก็ได้รับโอกาสให้เข้ามาศึกษาธรรมได้โดยไม่ปิดกั้น และ
ถ้ามองในแง่หนึ่งก็เป็นความงดงามที่พบได้ยากในสำนักของเจ้าลัทธิอื่น

๒.๘.๑๙ การร่วมมือกันสร้างสรรค์สังคมในประเด็นที่มีความเห็นร่วมกัน

ในทางพระพุทธศาสนาจะมีแตกต่างจากคำสอนของนักบวชในลัทธิภายนอกอยู่มาก แต่
หากพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่า มีหลักธรรมพื้นฐานจำนวนหนึ่งที่มีสอนทั้งในพระพุทธศาสนาและ
ในลัทธิศาสนาอื่น เป็นธรรมที่มีมานานคู่กับโลก และสังคมได้ยึดถือปฏิบัติมาก่อนที่ลัทธิศาสนาจะอุบัติ
ขึ้นในโลก หรือบางเรื่องเป็นสิ่งที่เจ้าลัทธิคนก่อนๆ สอนแล้วศาสดาที่เกิดภายหลังให้การยอมรับแล้ว
สอนกันต่อๆ มา คำสอนเหล่านี้เรียกว่า มนุษยธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็มี เช่น
ศีล ๕^{๘๕} เป็นต้น ความกตัญญู และความเมตตา ธรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้คนทุกศาสนาเห็นชอบร่วมกัน
จึงได้ถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกันนอกจากนี้ยังมีธรรมอื่นๆ อีกที่นักบวชทั้งหลายรู้จักว่าล้าเลิศและรู้กัน
มานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่าไม่ว่าในกาลไหนก็จะไม่ถูกกลบฝังไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้
คัดค้านธรรมที่ว่านี้ถูกเรียกว่า“ธรรมบท” เป็นหลักธรรมสากลโดยจำแนกไว้ ๔ ประการดังนี้ คือ

(๑) อนภิขมา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)

(๒) อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)

(๓) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

(๔) สัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ)^{๘๖}

ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ บุคคลใดปฏิเสธ คัดค้าน หรือไม่ยกย่องนับถือย่อมถูกมองว่า เป็นผู้
บุชชา สรรเสริญสมณะหรือพราหมณ์ผู้มีอภิขมา ผู้มีจิตพยาบาท ผู้มีสติหลงลืมและผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น
ดังนั้น นักบวชผู้รู้ทั้งหลายจึงไม่ปฏิเสธ ไม่คัดค้าน มีแต่จะคอยยกย่องนับถือธรรมบททั้ง ๔ ประการนี้
เพราะว่ากลัวการนิินทา การกระทบกระทั่งและการกล่าวให้ร้าย หากมีการนำธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ไป
เป็นกรอบในการทำกิจกรรมหรือนำไปเป็นแนวทางขับเคลื่อนสังคม ก็ย่อมจะได้รับความร่วมมือจาก

^{๘๔} อย.เอกก. (ไทย) ๑/๑/๔๖๖-๔๗๑.

^{๘๕} พุ.ชา.สตตก. (ไทย) ๓/๕/๓๒๑.

^{๘๖} อย.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๐/๓๔-๓๕, อย.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๐/๔๖-๔๗.

ฝ่ายต่างๆ และเมื่อได้ร่วม มือกันขับเคลื่อนสังคมในเรื่องที่ต่างความเห็น ก็ย่อมจะมีความสามัคคี เพราะสิ่งที่ทำเป็นสิ่งที่ทุกคนเห็นด้วย การที่ศาสนาทั้งหลายในปัจจุบันร่วมมือกันรณรงค์คัดค้านใน ประเด็นที่เห็นร่วมว่าจะเป็นโทษแก่สังคม เช่น การค้าขายน้ำเมา การทำแท้งเสรี หรือการทุจริต คอรัปชั่น ความอยุติธรรมทั้งหลายและ ความไม่เป็นธรรมในสังคม ก็น่าจะถือว่าเป็นการร่วมมือกัน สร้างสรรค์สังคมในประเด็นที่เห็นร่วมกันได้

๒.๘.๒๐ การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งด้วยสันติวิธี

เมื่อเกิดความปัญหาคความขัดแย้งผู้นำทางศาสนาหรือผู้รับผิดชอบบ้านเมืองต้องไม่นิ่งดู ดาย ที่จะต้องเข้ามาแก้ปัญหาอย่างทันท่วงที เพราะความขัดแย้งระหว่างศาสนานี้อ่อนไหวมาก หาก ไม่จัดการให้ดี ความขัดแย้งก็จะแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว เนื่องจากศาสนาเป็นเรื่องของสังคม ไม่ใช่ เรื่องของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แนวทางปฏิบัติเมื่อเกิดความขัดแย้งระหว่างศาสนาก็มีหลายวิธีการที่จะ แก้ปัญหา แต่แนวทางที่ต้องยึดถือ คือ ต้องแก้ด้วยสันติวิธีและแก้ด้วยวิถีแห่งปัญญา คือ ต้องไม่ใช่ ความรุนแรงทั้งด้วยการกระทำทางกายหรือทางวาจา ขณะเดียวกันต้องทำความเข้าใจ ชี้แจงให้ทราบ เหตุทราบผล ให้เกิดปัญญา มีรายละเอียดดังนี้

(๑) หากมีการกล่าวหาหรือกล่าวให้ร้ายจนอาจเกิดความเข้าใจผิด จะต้องชี้แจงข้อ กล่าวหา นั้นด้วยเหตุผลเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง ในบางกรณี พระพุทธองค์ทรงบันลือสีหนาท ประกาศพรหมจรรย์คือลัทธิของพระองค์ท่ามกลางผู้นับถือศาสนาอื่น ฟังดูคล้ายๆ กับว่าทรงใช้คำที่ รุนแรง แต่ไม่ได้หมายความว่าทรงอาละวาดในท่ามกลางหมู่ปราชญ์เหล่านั้น การบันลือสีหนาท ท่ามกลางผู้นับถือศาสนาอื่นนั้นเป็นการประกาศที่ทำไปด้วยความหวังดีต่อผู้อื่นด้วยความปรารถนาดี แล้วก็ทำอย่างสุภาพ ทำอย่างมีเหตุผล ทำอย่างมีธรรมะที่ทำความกล้าหาญให้เป็นที่น่าปรากฏเพื่อจะ ยืนยันในลัทธิของพระองค์

(๒) หากมีการใช้ความรุนแรงด้วยการวางแผนใส่ร้ายด้วยข้อหาฉกรรจ์ เช่น กรณีเดียรถีย์ สันักเลงให้สังหารนางสุนทรีปริพาชกาแล้วใส่ร้ายพระพุทธเจ้า^{๘๗} หรือในกรณีนางจิญจมาณวิกาผู้ กล่าวหาว่าตั้งท้องกับพระพุทธเจ้า^{๘๘} ในกรณีพวกปริพาชกเห็นพระพุทธเจ้าและพระสาวกมีลาภ สักการะมากจึงมาด่าทออย่างเสียหาย^{๘๙} รวมไปถึงการใช้กำลังประทุษร้ายถึงแก่ชีวิต เช่น กรณีที่ เดียรถีย์จ้างพวกโจรไปทำร้ายพระมหาโมคคัลลานะจนถึงกับมรณภาพ^{๙๐} ดังนั้นการแก้ปัญหาเพื่อให้

^{๘๗} พ.ร. (ไทย) ๑/๒/๔/๑๙๕-๒๐๐.

^{๘๘} พ.ร. (ไทย) ๑/๒/๓/๒๕๕-๑๖๑.

^{๘๙} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๑๔/๑๐๗-๑๐๘, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๑๔/๑๙๓-๑๙๔.

^{๙๐} พ.ร. (ไทย) ๑/๒/๓/๙๕-๑๐๓.

เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคมเป็นเรื่องของภาครัฐที่จะต้องเข้ามาปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา แต่จะใช้วิธีการใดก็ว่าไปตามกฎหมายของบ้านเมืองนั้นๆ พระสงฆ์ไม่มีสิทธิ์ที่จะอ้างคำสอนใดๆ ในพระพุทธศาสนาไปเป็นหลักฐานสนับสนุนให้เกิดการใช้ความรุนแรงตอบโต้ หรือแม้แต่จะอ้างเอาคำสอนไปสนับสนุนให้เกิดการเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น^{๙๑} ในกรณีที่มีผู้นับถือลัทธิอื่นมากล่าวจาบจ้วงพระพุทธศาสนา พุทธบริษัทต้องไม่นิ่งดูตาย ต้องหาทางพิสูจน์ข้อเท็จจริง หน้าที่นี้พระพุทธร่องค์ทรงวางแนวทางไว้ให้พุทธบริษัททั้ง ๔ ช่วยกันจัดการ ให้เห็นความเป็นจริง ในคัมภีร์เมื่อกล่าวถึงหลักการคุ้มครองพระพุทธศาสนามักจะมุ่งเน้นไปที่การให้พุทธบริษัทได้ศึกษาปฏิบัติธรรมและทำหน้าที่ของพุทธบริษัท ประกอบด้วยหลักการที่สำคัญ ๔ ประการคือ ^{๙๒}(๑) พุทธบริษัทควรศึกษาธรรมจนแตกฉานเป็นพหูสูต (๒) พุทธบริษัทควรปฏิบัติตามธรรมที่ศึกษามาอย่างถูกต้องและได้รับผลแห่งการปฏิบัติ (๓) พุทธบริษัทควรมีความสามารถในการถ่ายทอดเผยแผ่ธรรมให้กับผู้อื่นได้รู้ตาม (๔) พุทธบริษัทควรมีความสามารถในการกำราบ ปรึษาพาให้ราบคาบ คือทำหน้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนาได้ เมื่อทุกฝ่ายเข้าใจความจริงอย่างถูกต้องแล้ว การกล่าวให้ร้ายต่างๆ ก็จะหมดไปเองไม่สามารถทำความเสียหายแก่พระพุทธศาสนาได้

๒.๘.๒๑ สรุป

วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาล ของพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากพระพุทธองค์ทรงมีพระปัญญาญาณในการเผยแผ่พระศาสนาในแง่ไปทั่วชมพูทวีปและพระพุทธองค์ทรงมีพระสงฆ์สาวกเป็นกำลังหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไปทั่วชมพูทวีปและเจริญรุ่งเรืองมั่นคง สืบเนื่องจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน เป้าหมายการสอนของพระพุทธเจ้าเมื่อทรงตรัสรู้และทรงแสดงธรรมแก่โลกแล้วชื่อว่าทรงสมบูรณ์ด้วยพระคุณ ๓ ประการ คือ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ

แม้ว่าพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นมาในดินแดนชมพูทวีป หรืออินเดียเหมือนกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ เหล่านั้น แต่พุทธศาสนามีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากลัทธิศาสนาต่างๆ ได้แก่การอุบัติขึ้นมาพร้อมกับการปฏิรูปสังคมอินเดียเสียใหม่ กล่าวพุทธศาสนาได้เสนอหลักทฤษฎีใหม่ ซึ่งหักล้างกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวอินเดียไปมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักการที่แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์โดย

^{๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๔๖.

^{๙๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๙๓-๙๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

^{๙๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๘/๙๓-๙๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๘/๑๑๓-๑๑๖.

สิ้นเชิง ซึ่งในกระบวนการต่างๆ ที่ได้กล่าวอ้างมาในเบื้องต้น ผู้วิจัยจะได้นำหลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ตลอดจนกระบวนการต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มาเป็นกรอบในการอธิบายหลักและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของเชอเกียม ตรุงปะ ในบทที่ ๓ ต่อไป